

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 10. ЖОВТЕНЬ

1953

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 10

ЖОВТЕНЬ

1933

НА ПОБОЄВИЦІ ПІД ПОТУТОРАМИ

С Т А Р А   В О Й Н А

Важко думати. Це — п'ятнацять вже літ.
І росте вже не спогад. Переказ.
На межі двох епох, двох століть
ніби діти Кия, Хорива, Щека —

стара война! Це все. Два слова — і все.
Не обличчя — а різьби з граніту.
Кожний нині мов кріс ще несе.
Кожний — слово стародавнього міту.

Волос сивим припав. П'ятнацять вже літ!
Молоді підросли левенята.
Та на грані епохи стоїть
як на фронті, як в заставі на чатах

стара война! Це все. Два слова німі.
Тільки серцем їх можна відчути.
Бо й їх серце закладе в ті дні,
які годі людським серцем забути.

Може рік ще, чи два. (П'ятнацять вже літ!)
І нові будуть мрії і речі.
І нові будуть люди і світ
і полине журавлями в далечинь

стара война! Це все. Два слова — і все.
Буде жити як пісня. І спомин.
: Хто тоді їх прапор понесе,
як устане Золотий ще раз Гомін?

З кровавих днів

Написав: С. Даушков

Весна поволі здобувала північ і над містом Твер далекої Московщини, також вже відчувалося тепло. Завжди брудне московське місто почало рухатися, гомоніти.

Зате в 143-тім запаснім батальйоні, що в Твер провадив гарнізонну службу, було справжнє пекло. Ніколи ще тут не було такої гострої дисципліни як тепер; батальйонний командір москаль Брудов наче сказився і завів такі гострі порядки, що прямо нам не можна було дихати; я сам і пару моїх товаришів вже хотіли проситися на позицію, аби тільки увільнитися з під ока Брудова. Тай за ротних не можемо похвалитися... Тільки з чотирьох ротних був один, що міг зватися людиною: це був поляк Ченьскі. Він одиникий латав наші діри як міг.

День 3-го березня зустріли ми доволі прикро. Мов у якимсь дисциплінарнім батальйоні, ми засіли до чищення старих набоїв, котрі Бог зна скільки вже валялися десь в землі і воді і вже до ужитку були зовсім непотрібні. Очевидно, що це була вигадка нашого команданта, щоби ми не могли гайнувати часу і балакати то що.

Був уже вечір. Ми вже мали залишати свою працю і були дуже втомлені, з заплаканими очима від скупченого в одно місце цілоденного зору. Нагло до нашої казарми влетів як куля Брудов, прогнався пару разів сюди і туди, ні з цього ні з того пальнув у гаву двох запасних старичків, на котрих впало якесь підозріння і на всю казарму заревів:

— Я вас всех порежу, хамскія деті!..

Вигукнувши таке для нас незрозуміле речення, командант забрав всіх ротних до себе в канцелярію і залишив нас здивованих. По його вигляді ми бачили, що щось сталося надзвичайного. Але наш батальйон складався майже з са-

мих запасних стариків, в котрих було слів небагато...

Ніч надійшла. Змінилися скрізь по місті в урядах варті, а ротних все ще не було від команданта. Аж біля дванацятої в ночі в казарму увійшов наш ротний Ченьскі і потихо промовив:

— Маємо товариші велику новину. В Росії революція і цар Микола вже скинутий з престола. Наш командант вечером дістав від нового уряду — тимчасового правительства наказ повідомити про це батальйон і роздати відповідні листючки, але він про революцію і слухати не хоче... Повідомлюю вас про те, аби ви опісля до мене не мали жалю...

Ченьскі пішов, а новина покотилася по казармах і добігла навіть до тих, що стояли по вартах.

Мушу признати, що в нашім батальйоні було трохи добрих революціонерів, котрі підготовляли до цієї події військо, але на запасних вояків це ділало поволі; вони байдужо відносилися до цієї справи, а знову дрожали перед командантом гарнізону. Зате тепер в кожного серце заворушилося від нових надій, а в декого і жадою помсти...

Ніч пройшла і засівів погідний ранок ранньої весни 1917 року. Якеж наше було здивування, коли ми побачили по казармах повно летючок, революційних відозв тощо. Переповідати їх зміст — неварто. Лиш слід згадати, що в одній відозві Тверський генерал-губернатор закликав усе населення Твері а також військовий гарнізон на великий мітинг, що відбудеться на міській площі о 7-й годині ранку.

Заворушилися солдатиками. Ще далеко було до семої, а вже всі були на площі; навіть деякі стійки залишилися без варті і ніхто тепер нікого не слухав! Вскорі вся доволі обширна площа була

залляна Тверчанами, котрі хвилювалися, розмовляли, очікували... Тепер вже чиновники та військові старшини стояли враз з народом...

Точно в семій годині на трибуні посеред площі появилася губернатор. Не буду точно переповідати його балачку. З першими своїми словами він поздоровив Тверчан зі „свободою“ і точно переповів перебіг Петроградських подій; сказав, що се мусіло статися і від тепер свобідна Росія відотхне; закликав всіх до спокою і послуху тимчасовому урядові і т. д.

Але тільки що губернатор зійшов з трибуни, на його місце вискочив наш командант Брудов і виставивши в нарід свого великого живота, весь червоний зі злости закричав:

— Солдати Его Імператорскаго Велічества!

Споконвечная крामола, которая тепер прийняла чрезчурния размеры, разрушітсь! Я віжу тисячі віселіц з бунтовщиками, а на Всеросійском троне нашего Государя!... Кто не будет исполнять моїх приказаній — сейчас пойдьот под левой суд! Боже Царя Храні!...

Більше командір не встиг нічого промовити, бо його уста затулив рукою якийсь великий і сильний революціонер, що вискочив на трибуну. Але командант скоро витяг свій револьвер і стрілив в революціонера поранюючи його в ліву руку. Зате більше не стрілив, бо останній вирвав йому з руки револьвер, викинув його в товпу, схопив рукою команданта за шию і гукнув до солдат:

— Вот одін із зверей, что пйот вашу кров... Смерть ему!

— Смерть ему! Смерть! — заревіли солдати, в котрих зразу пробудилася злість і сила.

Солдати з криками вмиг обступили трибуну.

— Смерть! — ревула багато-тисячна товпа.

Тепер море народу захвилювалося. Це був їх час і вони його старалися використовувати... Зник десь губернатор і вся вчорайша поліція а сьогоднішня міліція, а тільки залишився народ і пару сотень війська.

А тимчасом революціонер, в котрім на пару місяців завчасно вже бушував большевизм, кричав:

— Перебейте сейчас царских собак! В могилу їх!...

— Смерть! — знову гукнула товпа.

Мушу вже раз зазначити, що ми, вояки українці, а нас було чоловік трицять, зовсім не приймали участі в цих криках ані в пізніших ділах...

Солдати з криком „розстрелять!“ вже стали тягти за ноги з трибуни свого команданта. Аж нараз на його оборону вискочив ротний Козлов. Він обнажив свою шпагу... Це була іскра на порох... Два десятки багнетів наставилися на Козлова, а пару сильних рук ззаду полхнули на їх ротного. Козлов полетів з трибуни але не долетів до землі, а зависвся, вгруз на багнетах. Такаж саме доля очікувала другого ротного Цікуріна...

Товпа ревіла... І ось на трибуні показався ротний Ченьскі. Здавалося, що він буде вбитий зразу, бо коли не помилувано своїх однокровців москалів, то щож може доброго очікувати поляка? За його появленням почулися оклики:

— Долой з офіцером! Смерть ему!

— Пусть говорит! — відповіло пару голосів солдат.

— Долой!!

— Пусть говорит!!! — все грізніше відповіли солдати.

Товпа затихла. Тут вже ніхто нічого не означував; перевагу над всіма мали цих пару сотень озброєних вояків.

Ченьскі заговорив рівним, хоч і схвилюваним голосом. Він доказував, як то багато людей бачило кривди люду, але очікували часу... Далі він висловився, що він, як поляк, тільки радіє з революції, а не сумує, бо сподіється волі рідної своєї батьківщини... Говорив переконуючо, а що був не злий чоловік і до його не мали „серця“, то коли він скінчив, солдати гукнули:

— Ротной Ченьскі до особого распоряженія временнаго правительства оstayтсь начальником батальону!

Ченьскі залишився.

Тимчасом команданта Брудова тримали, а вже повстав спеціальний заговор, як то його знищити. Вислухавши ще пару промовців з міщан, робітників і солдат, вся товпа на чолі з солдатами рухнула походом через місто. Але при виході з міського майдану була брама з доволі вузьким проходом. Коли до тої брами підвели Брудова, двох заговорників з лукавими усмішками пішли наперед і засіли за її стінами з зовнішньої сторони.

Тільки що показалася огрядна постать Брудова з брами, заговорники вискочили зза стін і простромили його навхрест багнетами. Довгі російські багнети пройшли наскрізь через товсте тіло старшини і з отворів бухнула великими струями кров. Повалився на землю вірний царський слуга конаючи, а пекольний регіт полетів далеко від розюшеної товпи, смакуючої саме тепер „свободу“. Десь якраз підвернулася товста баба з фартухом, вся засмальцьована, очевидно різничка. Пару солдат схопили оту бабу, посадили на ще тріпощучім трупі старшини, а один гукнув:

— Он на тебе ездил і піл твою кров, а тепер ти на ньом поезжай і кров пей!...

Товпа була прямо розентузіязмована... Аж по пару годинах і доконанні ще пару мордів, розійшлася, а солдати на чолі з Ченьским пішли до казармів.

Хто з читачів був у Твері, той знає, що ідучи з міста до військових казарм, треба проходити попід міст залізниці. Отож, коли солдати наблизилися до моста, на йому було повно людей, котрі постійно і маже без перерви кричали „Да здравствует свобода!“... Ченьскі ішов попереду війська і найскорше підійшов до моста.

Але тільки він підійшов під край моста, на його голову з верху злетів ваговитий камінь, який вбив його на місці. Ще хвилинка — і посипалося каміння ще і ще змасакрувавши тіло старшини на безформну масу... Це, аж пізніше виявилось, були агенти царської тайної поліції, котрі наражуючи своє життя на велику небезпеку, надіялися повалення революції і старалися нищи-

ти прихильників революції, а поширювати по-слух цареві. Це сталося в млі ока, а проте вже солдати були по обох краях моста і скоро ви-шукали дев'ятнадцятьох винувників смерті стар-шини.

Почалася кривава розправа, від опису котрої
можу відложити своє перо...

До самої ночі відбувалися по місті демонстра-

ції, походи, мітинги... Приходило до сутичок,
вбивств, мордів... Неодин бувший урядовець або
поліцейський в той день наложив головою!...

Так то нас три десятки українців, що служи-
ли в російській армії і котрих воля війни загнала
в далеку Московщину, зустріли і перевели вели-
кий історичний день, від котрого почалася нова
доля і нова недоля України...

В обіймах тифозної горячки

Написав: Павло Магас, пор. УГА.

Пізною осінню 1919 р. стояла УГАрмія на де-
нікінському фронті, а сема львівська бригада
займала становища в районі Немирова—Брац-
лава. Хоч бойовий настрій нашого стрілецтва
був зовсім вдоволяючий, то всетаки наша Армія
ставала з кожним днем менше здібною до воен-
них операцій; з кожним днем ряди наші рідли —
сили наші маліли. Страшна пошесть тифозної
горячки спалювала і розривала молоді серця га-
лицького стрілецтва. У військових і цивільних
лічницях, шкільних ба навіть приватних будин-
ках маячили людські, непритомні істоти та жда-
ли хвилі визволення з тяжких мук і терпіння. По
кутах обширних кімнат, переповнених болем
і стогоном, чаїлася холодна смерть, вичікуючи
на щораз нові, певні жертви.

Начальна Команда, запобігаючи кагастрофі
і ратуючи рештки добірного людського мате-
ріялу, заключила з денікінською армією пере-
миря і вицофала свої 3 корпуси в заділлі.

Розмоклими, болотнистими дорогами, в су-
проводі холодної осінньої слоти машерували га-
лицькі полки за полками на призначені місця
постою, відпочинку і лікування. Нашу батарею
приділено до убогого, кацапського села Канави
біля Немирова. В селі не було ані церкви, ні
священика, ні школи, а поза убогими хатками
рудобородих кацапів один лиш широкий Буг
розкішно і спокійно переливав свої філи. Бате-
рію закватировано в фільварочних стайнях,
а пушкарів по брудних, місцевих хатах.

Пушкарі не вправляли, а доглядали коней,
упряжі, гармат і піклувались своїми хорими то-
варишами збруї. Брак лікарів, які перші впали
жертвою свого звання та брак лікарств збіль-
щував грозу положення. Ми були здані на власні
сили і власну судьбу.

Вістовий дня зголосив у денному звіті, що
однорічний десятник захорував на поворотний
тиф. Жаль стало молодого, блідого хлопця і я
пішов відвідати його.

Над вулицею розтягнулось тяжке, оловяне не-
бо, а на дворі сік їдкий осінній дощ, поміж який
пролітали маленькі, білі крупки снігу. З причілка
хати, в якій лежав одн. десятник, пробивався гу-
стий, темно-жовтий дим і низько стелився по
вулиці. З сіней долітав вонючий запах зогнилої
бараболі та хрипливий голос муштин, що гнали
самогон.

Я війшов у хату. По вогкій землі рачкувала
маленька дитина та рвалась ручками до занятої
біля печі молодиці. На лаві під вікном лежав де-
сятник. Тяжка, кінська дерка спадала з нього та
дотикала землі. Лежав з напів зачиненими очи-
ма, які глибоко вілись в очодолі і палали ясни-
ми вогниками горячки. Бліде лице його горіло
червоними красками високої температури, а спа-
лені, счорнілі губи тремтіли безустанно. За сто-
лом, у головах хорого десятника сиділо двох
пушкарів і сумно гляділи в заплакані, маленькі
віконця хати. Зірвались, випрямувались на мій
вид, однак я успокоїв їх, щоб не перешкаджати
хорому. Пізнав мене і через худе лице перебігла
легка усмішка. Звернувся на бік, заперся руками
— стараючись підвестись — сили однак опусти-
ли його і він знов опав на лаву. На чолі показав-
лись великі краплі поту. Зложив руки на груди
і звохчував зсохлі губи обложеним, білим язи-
ком.

Відповідав тяжко і уриваними словами. Біль
голови, що розривав чашку та загальне осла-
блення цілого організму не дозволяло йому на
довшу балачку. Знеможений повернувся на
твердому ложу, а закислі повіки тяжко опали та
закрили змучені, голубі очі.

За хвилю запав в глибокий, неспокійний сон.
Дивовижні маячіння запанували над здоровим
розумом та почали шарпати виснаженим тілом.
Вимахував руками, кричав, зволікся нагло
з твердої лави і захитався та впав на руки пуш-
карів. На лиці виступила смертельна блідість,
буйна чуприна розвіялась, а з розхвильованих
нерівними а сильними ударами серця грудей ви-
ривався глухий стогін. Пушкарі-товариші нало-
жили йому на голову мокрий ручник...

Цей ночі мав я тяжкий, неспокійний сон. Встав
із запухлими, червоними повіками, в ушах дзвен-
нів стогін тифозного десятника. В шиби вікон
бив ра-у-раз вогкий сніг та вкривав білою ска-
тертю замерзле болото сільської вулиці. На Бузі
скрипів замерзлий пором, яким переправлялись
селяни на той беріг ріки.

Денікінці уступали перед навалою більшови-
ків і ми мусіли ділити їхню долю та готовились
до вимаршу на зимовий постій в район Ольго-
поля—Бершаді. В батареї закипіло новим жит-
тям. Лиш однорічний десятник не турбувався

вже дальшою долею своєї батареї. Лежав в обіймах суворой смерти зі спокійним, блідим лицем, зі зжогленими на вхрест руками. У голові блимали слабим світлом дві малі свічечки.

Не дзвонили дзвони, не співали попи з дяками, не плакала стара мати, коли друзі-пушкарі несли крутими вулицями тяжку, неотесану, дубову домовину на вічний спокій. За домовиною ступала вільним, похоронним кроком батарея пушкарів. По голові кожного снулись тяжкі, невідрадні рефлексії. Всіх і кожного зокрема огортала зневіра в наше краще Завтра, в здійснення нашої Ідеї. Невжеж наші надлюдські зусилля, труди нашого молодого життя малиби піти на марне, обернутись в нівець? Чиж завершенням наших героїських подвигів остатись

мають лиш самі могили, що так густо розсілись по широких степах та придорожніх ровах? І чи згадає хто про тих тихих героїв Великої Доби, чи заплаче хто над їхньою опущеною могилою і помолиться за їхню душу? А може нові азійські володарі України рознесуть ті бідні могилки кінськими копитами, а вітер розвіє по полі і сліду з них не остане?...

Глухо свистав осінній вітер та кидав снігом в очі машеруючим пушкарям.

З пієтизмом і повагою зближався сумний похід до похилених воріт цвинтарних, до свіжої, холодної могили. А коли спускали в обійми Рідної Землі дорогу домовину, гукнула крісова сальва і по старім, завіянім снігом кладовищі понеслась жалібна пісня „Вічная Память“.

Рік в Холодному Яру

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Передаюся і сховавши в кишені револьвер та гранату, виходжу на залізницю до „товариша“ чекіста.

Польовою доріжкою йдемо в напрямку села Грушківки. У полі „товариш“ повчає мене:

— Отож, від цієї хвилі — я — хорунжий Жілінський. Служив у петлюрівському полку ім. Богдана Хмельницького. Зимом захворів на тиф і залишився під час партизанського рейду петлюрівських частин на Херсонщині. Тепер шукаю якогось повстанчого відділу або організації, щоб приєднатися.

Я не стримався і усміхнувся. Хорунжий Богданівської кінної сотні Жілінський — мій товариш по полку і сотні, який під час зимового походу дезертував з частини.

— Ми, товаришу, зайдем до своїх хлопців, комсомольців, які вірні совітській владі, але разом з тим на добрім рахунку у місцевих бандитів, які не знають про їх настрій. Для них це маскування не потрібне. Але як ви схочете безпосередньо зійтись з бандитами, то попереджую, що серед них є багато колишніх петлюрівців. Хтонебудь може знати, чи такий хорунжий був у тім полку. Зрештою, як у вас є документ, то хтонебудь може знати підпис команданта.

— Хорунжий такий був у тім полку. Документ у мене правдивий. Булоб тільки зле, якби знайшовся хтось з того полку або з сусідніх. Про це треба „рознюхати“ задалегідь.

У хлопців довідалися. Вони знають усіх. „Товариша“ це заспокоює і він, набравши гумору, починає оповідати мені про свої минулі пригоди між „бандитами“. Оповідает про сцени розстрілів у київській ЧК, в яких брав

безпосередню участь, вихвалюючись своєю сміливістю та жорстокістю. З цієї розмови видно, що розуму у хлопця не багато, але нахабної сміливости, дійсно, не бракує, доказом чого була й ця „прогулька“ зі мною до „Холодного Яру“. Каже, що походить з Києва, але говорить з виразами, яких уживають селяни на Чернигівщині.

Обійшовши полем Грушківку — йдемо лісом в напрямку Мотриного монастиря.

Розпитує мене, чи в монастирі є тепер бандити. Висловлює бажання оглянути монастир, але я, не бажаючи гаяти часу, відмовляю його. Не доходячи до монастиря — беремо напрямок на Мельничанські хуторі.

Балакучість „товариша“ зникла. Йшов задумавшись, час від часу запитуючи, чи ще далеко.

Генерал-хорунжий Ткачук серед селян в селі Кийданцях коло Тернополя 1920 р.

З наближенням до цілі — ставав усе сумніший. В задумі машинально обмацував і розправляв ковнір своєї блюзки. Коли я сказав, що лишилося йти не більш кілометра — став.

— Відпочнемо трохи.

Ліг горілиць на траву і якийсь час лежав мовчки, закривши очі руками.

Коли я запропонував йти далі, він підвівся на лікті і сумно подивився на мене.

— Знаєте, нам, певне, не пощаститься... У мене передчуття якесь недобре... чогось серце ние... — Дурниці. Я певний, що все буде добре.

— Бачте, я вірю в передчуття... У мене вже був такий випадок... Щоб був не вернувся — вже давно зігнивби. І от тепер таке саме почуття, як тоді. Знаєте що? Краще вернемося, і я поїду до Чигирина на Олександрівку. Потім побачу, що робити. На всякий випадок — дайте мені записку до кого-небудь з ваших хлопців.

Пробую ще вговорювати його, але він постановлює таки вернутися і завертає по просіці назад.

Плян — завести його до хлопців і дещо випитати — пропадав.

Треба кінчати справу в лісі.

Побалакавши трохи про своє „бажання перейти з міліції на службу до Чека“ — пускаю його на крок вперед і витягаю свого „Кольта“. Коли наблизив револьвер до його потилиці, готовлюсь до стрілу — він нагло обернувся, доторкнувшись виском люфи. Натискаю язичок. Підкосившись, впав наперед, навznak, широко розкинувши руки. Якийсь час дивлюсь в його злякано-розкриті мертві очі. Передчуття не обдурило... Тільки не сказало, що небезпека була з ним а не перед ним.

Забираю йому з кишень два револьвери з великим запасом набоїв і старенький цератовий портфель. У портфелі три посвідки видані в ріжний час Богданівським полком Жілінському, декілька світлин-груп українських старшин і козаків, його фотографія в українським військовим однострою. Зроблена видно недавно, але нарочито потерта і побруджена. На одній світлині записані на другім боці дві адреси без прізвищ в Одесі. Крім цього в портфелі декілька тисяч гривень, трохи „миколаївських“ грошей, трохи совітських і чотири золоті пятаки. Посвідки Київської Губчека, яку він показував нам на стації, при нім не було. Видно знищив коли очікував на мене.

Не знайшовши при йому жадного папірця, яким він міг би вилегітимуватись в Чигиринській Чека — пригадую собі те машинальне обмацування ковніра в задумі. Розрізую той ковнір і виймаю з нього зложений пасмою кавалок тонкого полотна. Друкований на машині шифрований лист. Зі смертю „Жілінського“ зникла можливість довідатись щось про заміри Чека.

Знайшовши на Мельничанських хуторах отамана, оповідаю йому про випадок і передаю забрані у чекіста річі і гроші. В поворотну дорогу відпроваджують мене два хлопці з рискалями, які ідуть закопати в лісі „товариша“. Чорнота був дуже незадоволений, що я не зумів доставити „товариша“ до штабу бодай раненим.

В наступні дні Камянка готовилася до прийняття повітової влади з Чигирина. Її переїзд затримався через підготовку помешкань для установ. З потрібних будинків господарів просто викинули, залишивши потрібні меблі.

Приїхав уповноважений Чека, який став налагоджувати агентурний апарат. Пропозицію давати відомості про міліцію одержали під секретом три наші хлопці, які звичайно „з охотою“ на це погодилися і під диктовку Чорноти — строчили для уповноваженого „характеристики“ службовців міліції, у тім числі і його. В день, коли ми очікували вже приїзду „влади“, Чорнота прийшов до управи міліції нахмурений. Уважно оглянув кулемети і перевірів, чи у всіх є запальники. Віддавши розпорядження, щоб хлопці не відходили далеко від управи, покликав мене і Оробка до кабінету.

— Мені, хлопці, сьогоднішнє повітря у Камянці не подобається. І Вишневецький, і военком дуже зі мною милі стали, але я нюхом чую, що щось у них змінилось. Чекіст, зустрівши мене, мало цілуватись не поліз. Сказав, щоби я і ви оба зайшли до його на квартиру як тільки стемніє. Та щоб заходили непомітно, по одному. Мав обговорити з нами якусь дуже важну справу. Це щеня і брехати ще добре не навчилося... Зайти — зайдем, та „не по одному...“. Діло, хлопці, смердить. Видно щось вже дізнались. Сьогодні ж, як тільки поприїзжає начальство з Чигирина, — по головах, і тікати треба. Каральний баталіон має лишитися у Чигирині. Кількадесят озброєних приїде, та з такими вояками раду дамо. Там половина шмуликів, які від гуку одної гранати повмирають... Треба, щоб хлопці трималися купи і були готові і до бою, і до відступу на Грушківку. Як „товариші“ щось проноухали, то можна ще в день дождити якої-небудь несподіванки. Треба стежити за стацією. Може прибути якась частина. Пустіть два обходи по місті і нехай хлопці притримують і ведуть сюда, якби зявилася яка нова особа.

Обговорюєм те, що Лещенко вів себе сьогодні теж підозріло. Був зранку зхвильований і більше не зявляється.

По обіді приїхав з Чигирина міліціонер, який їздив у відпустку до дому і привіз новинку. Повітові установи у Чигирині зранку готовилися переїзжати до Камянки, майно спакували вже на підводи. Потім несподівано дістали наказ, що сьогодні переїзду не буде.

Під вечір атмосфера недвозначно напружилася. Місцеве начальство, яке в цей час завжди проходжувалося коло міліції на головній площі міста — не показувалося.

Довідуємося, що ні Вишневецького, ні уповноваженого Чека, ні военкома в помешканнях нема і невідомо де поділися. Жінки їх також зникли.

Хлопці, які наглядали за стацією, притримали і привели до управи міліції якогось елегантно одягненого типа, який приїхав паротягом з Бобринської і питав „де помістилася переїхавша з Чигирина Уездчека“. Забрали у його револьвер, портфель з документами і велику пачку совітських грошей. Приведений до кабінету, в я-

кому був Чорнота, я, Оробко і Соловій, притриманий відразу взявся до Чорноти „з баса“.

— Таваріщ! У вас не міліціонери, а політичні неграмотні ідіоти! Я їм показиваю мандат, що я череззвичайний уповномочений ВЧК — а ані мене обезоруживають і тащат в міліцію! Ето, чорт знаєт что!

Андрей глянув з під лоба на „череззвичайного“.

— Добре зробили!

— Таваріщ! Не шутіть с „красним мандатом“! За такі шутки севодня же можете ачутітса в подвале Чека!

Яке ж було його здивовання, коли „начміл“ не злякався дійсно грізного мандату на червоному полотні, підписаного самим Дзержинським, перед яким тремтіли навіть голови Уездчека, а наказав „міліціонерам“ обшукати і звязати „товариша уповномоченого“. Поклавши звязаного на тапчан в арештанській кімнаті — виходимо на двір.

Вже темніло. Коло нас перейшла місцева інтелігентна дівчина, евідома українка і жартівливо потягла мене за руку.

— Ходім, Валя, пройдемось.

Ми з нею були в дуже добрих відносинах і хотілося з нею попрощатись, бо вже було рішено, що Камянку сьогодня покидаєм.

— Не заходь далеко! — сердито буркнув Андрій.

Відійшовши кілька кроків дівчина вхопила мене за руку:

— Тікайте скоріше. В парку в кущах чоловік з двісті червондармійців і все наше начальство. Мають зараз іти сюда обезброювати вас. Мене отой придуркуватий кацапчук з воєнкому, що пристає все до мене, зустрів в парку і сказав, щоб я йшла до дому бо може бій буде. Я його „ласкавенько“ роспитала — він мені і розляпав усе. Сказав, що сьогодня рано вони довідалися, що в міліції самі Холодноярські бандити. Зателефонували до Чигирина, щоб установи не їхали, а прислали караульний батальон. Оце як почало темніти, він непомітно увійшов з за річки до парку і чекають поки добре стемніє, щоби оточити вас. Я сюда просто звідти. Але спішітьса...

Попращавшись з дівчиною, вертаюся до Чорноти і передаю йому новину.

Збираємось. Перевіривши чи всі є, не знаходимо двох хлопців: Запорожця і Залізняка, які мусіли бути в Управі.

Довідавшись про це Чорнота на хвилю нахмурено задумався.

— Так... Від кулі не втечуть. Збиратись! Зараз відходимо. Гранати і набої розберіть усі. З кулеметів забрати механізми. Йосипе, Юрку, — кликнув він нас з Оробком — ідем попрощаємось з гостем. Шкода, що нема часу розпитати його трохи, а тягнути з собою — нема рації.

Заходимо до арештованого. Він видно зрозумів вже, що попався у ворожі руки і сівши на тапчани мовчки залякано дивився на нас.

Чорнота поклав руку йому на плече.

— Ну, товариш чекіст, прийшов час розлічитися за кров, якої ти пролив певно немало.

Обличча чекіста жалісно скривилося.

— Товаріщі! Не убивайте мене! Я сделаю для вас все, что хатіте... Я с Дзержинским в хороших атношеніях... Я не хател служіть в Чека... меня заставілі... Я уйду оттуда, не буду больше... Только не отнімайте жізні... У меня жена молодая... ребьонки...

— А ви наших жінок і дітей жалієте?!

Побачивши, що Чорнота, а за ним і я, поклали руки на ручки кінжалів, які звичайно не носили, але сьогодня одягли готовлячись до відходу, — чекіст закрячав не своїм голосом про рятунок.

Кінджали коротко блиснули під світлом каганця і душа „череззвичайного уповномоченого Всеросійской Череззвичайной Комісії“, який мав право розстрілювати своєю владою кого завгодно, — розлучилася з тілом.

Вся „міліція“, за винятком двох зрадників і трьох чоловіка „неутральних“, які з наказу Чорноти залишалися обезброєні у помешканні, — вирушила поміж будинками в напрямку поля. В помешканні уповноваженого Чека було темно. На дверях висіла колодка. Чорнота глянув на двері і зітхнув.

— Запросив, та не дожидає нас... Не хватило духу. Шкода... Вчора можна було виглушити хоч цих. А так і повітових не діждалися, і ці вимкнули.

З місцевими хлопцями, прийнятими Чорнотою до міліції і нашими по духу, було нас двадцять три чоловіка. Йти було тяжко, бо ми несли з собою запасову зброю і набої.

Коли перейшли вже залізницю і рушили полем на Грушківку — в місті розляглися стріли. Караульний батальон воював з порожньою управою міліції...

За два дні лісовими доріжками зходилися до Мотринової монастиря гуртки озброєних людей. Коло полудня понад вісімсот чоловіка, весело розмовляючи, розляглося на траві між церквами і попід валом. Штаб Холодного Яру лежав і сидів на лавочці коло могили Компанійця. Весна вже вступила в свої права і Холодноярці весело поглядали на свого старого приятеля — зеленіючий навкруги ліс.

Коли гуртки перестали прибувати, залунала команда зібратися всім до могили.

Отаман Іван Деркач став на лавку.

— Товариство! Я зібрав Вас, щоби поділитися з вами радісними новинами.

Ми отримали відомості, що наше військо в союзі з Польщею розпочало з Заходу широкий наступ на більшовиків.

Сотні рушниць і шапок знялося над натовпом і весело-гучне „Слава“ перебило отаманові мову.

Як і на похоронах Компанійця його підхопили луною яри.

Отаман заспокоїв рукою натовп.

— На Півдні теж щось заворушилося. Прийшла так очікувана нами всіма весна, а з нею воскресла надія на визволення України від важкого ворога. Най ніхто не думає, що це вдасться легко. Червоні зайді будуть завзято боронитися.

Голодна Москва не відмовиться легко від українського хліба. Нас чекає запекла боротьба та до неї нам не призвичаюватися. Вона нас не лякає.

Армія наша, розбита в минулому році, через байдужність українського народу до боротьби за власну хату і державу, не має тепер подостатком сил для боротьби з зміцнівшим ворогом. Ту силу мусить дати сам Український Народ. Мусимо дати ми! Ті села, які в минулому році, слухаючи брехливих большевицько-московських агентів, відверталися від свого уряду і дожидали червоних „визволителів“ — вже переконалися, що це за приятелі. Одностайно повинні встати під жовтоблакитний прапор села України, а серед них почесне місце займе Холодний Яр. Цей, може найтяжчий для України рік, коли в селах та льохах Чека, ріками розливається українська кров, мусить стати щасливим і радісним роком, — роком здобуття волі! Готуйтеся до останнього бою! Готуйте зброю! Готуйте до боротьби серця своїх сусідів! Наближається час, коли Мотрин дзвін покличе вас під Прапор Холодного Яру. Покличе здимати терновий вінок з голови батьківщини!

Його слова знову покрило буйне „Слава“. По

юрбі передавали наказ отамана, щоби не розходилися, поки штаб відбуде нараду.

Нарада зібралася в трапезній.

Обговорено декілька справ, серед яких було прийняття до складу штабу бувшого коцурівця і члена Чигиринського ревкому Ільченка. Внесли постанову про організаційний суд. Цей суд мав виносити смертні вироки членам організацій за зраду, в якій би то не було формі.

Останньою обговорювано справу збільшення запасів зброї.

По одержаним відомостям більшовики збиралися організувати у Ново-Миргороді, у трицяти кілометрах від Холодного Яру, караульний батальйон, для чого привезли до того міста понад чотириста рушниць. Ці рушниці треба захопити. Постановляють зробити нічний напад на Ново-миргород невеликим відважним відділом. Операцію отаман доручив сотникові Зінкевичеві. За помішників йому призначив Чорноту і мене. По нараді вибираємо зі всіх зібраних шістьдесят найвідважніших козаків і у вечорі виступаємо з монастиря, взявши з собою 4 ручні кулемети.

Ціль вибору козаків і маршу була затримана в таємниці.

(Далі буде).

Як звязковий старшина у Денікінців

Написав: М. Д-в, четар УГА.

Одного дня на початку листопада 1919 (дати точно вже собі тепер не пригадую) покликано мене з Вовчка Брацлавського, де тоді стояла 7-ма бриг., до котрої я належав, до команди II-го Корпусу в Немирів. Я негайно поїхав туди і по полудні зголосився у начальника штабу корпусу от. Льонера. Від його довідався, що між Начальною Командою Г. А. і Денікінцями ведуться вже переговори в справі завішення зброї.

— Делегація Нач. Ком. вже в Денікінців — сказав мені от. Льонер. Ви одержите під свою команду кавалерійську, телефонічну стежу і один апарат Юза з обслугою, перейдете фронт і зголоситесь в денікінській команді в Нижній Кропивні та накажете провести звіттам телефонічну і телеграфічну лучбу, сюди до нас. Цей звязок має служити нашій делегації для порозуміння з Нач. Командою. На випадок, колиб неможливо було повести телеграф і телефон, посылайте кавалеристів.

Документи уповажнюючі мене до переходу фронту і до проведення ліній були вже готові. Я вернув з ними під вечір до команди 7-ої бриг., ця призначила мені кінну стежу і я негайно виїхав в східному напрямку. Вже добре по півночі приїхав я, наскільки не помиляюся, до Райгородка, де зголосився в команді одного з галицьких курінів, що там держав фронт. Командантом куріня був, здається мені, пор. Кліш*). Тут ждала

*) Пор. Олександр Кліш, передвоєнний москвофіл, належав до ряду найкращих старшин УГА. По катастрофі УГА був лектором у школі Черв. Старшин в Києві, в 1922 р. вернув до Галичини. — Ред.

вже на мене телефонічна стежа і обслуга з апаратом Юза.

Як тільки почало розвиднюватися, вислав я в сторону Денікінців двох кавалеристів, одного з білою хоругвою, другого як сурмача. У віддалі яких 500 кроків за ними рушила решта мого відділу. По дорозі не зустріли ми нікого й без перешкод дійшли до Нижньої Кропивної. Щойно тут обступило нас з десятків озброєних денікінських салдатів, а небаром показався і якийсь їхній старшина. Коли я показав старшині свої документи, він попрохав мене піти з ним до команди денікінського куріня. Денікінський курінний командант прочитав мої уповноваження і заявив, що він некомпетентний у цій справі. Тоді відведено мене до команди полку. Командант полку Ульянов (чи Уланов), почувши в чому діло, з радости мало не обняв мене. На його наказ розміщено негайно мій відділ по квартирах і видано йому харчі. Зівши з полк. Ульяновим снідання, при котрому не бракло розуміється і чарки, пішов я вже сам до штабу денік. дивізії, що містився в тім-же селі, в якійсь школі, чи щось подібного. Начальник дивізії ген. Васильченко був уже про мій приїзд поінформований і прийняв мене, можнаб сказати, з отвертими раменами.

З цього всього виніс я вражіння, що Денікінцям дуже залежить на порозумінню з Гал. Армією, що вони дуже раді-б знайти з нею якийсь „модус вівенді“.

Замешкав я в Нижній Кропивній на тій самій квартирі, що й полк. Ульянов. Днем перебував я

звичайно в штабі дивізії, обідав разом з денікінськими старшинами в їхньому „офіцерском соборанні“. При обіді говорилося на різні теми, найбільше очевидно на воєнні; політичних тем ніхто не зачіпав. Ген. Васильченко говорив зі мною все по українськи, навіть в харчівні. Про Галицьку Армію висловлювалися Денікінці з признанням. Її ідейність і видержливість навіть серед найгірших обставин (для Денікінців наше важке положення не було тайною) викликали в них подив. Та найбільше балачок було про Махна. Його тактики Денікінці не могли нахвалитися, дехто називав його генієм, Наполеоном партизантки.

При штабі дивізії познайомився я з двома старшинами Українцями, чи радше Малоросами, Яремою (чи Яремченком) і Чорним. Вони відносилися до мене незвичайно прихильно і помагали де тільки показалася потреба. Від них довідувався я все про положення денікінського протибільшовицького фронту. До Галицької Армії ставилися Ярема і Чорний зі симпатією, зате до наддніпрянської з „холодною резервою“. Цій останній не щадили вони нераз і слів доволі їдкої критики.

На другий чи третій день мого побуту в Нижній Кропивні, ранком, коли я ще снідав з полк. Уляновим, прибігає до мене зі штабу дивізії післанець з проханням негайно явитися у ген. Васильченка. Небаром приходжу я туди.

— Так от, пане четар — каже мені ген. Васильченко — небаром явиться сюди якась петлюрівська делегація. Я не хочу, щоб вона бачила в нас Галичан, і тому прошу вас, тидіть до ваших людей і накажіть їм, щоб вони так довго, аж ви до них знову прийдете, сиділи на своїх кватирах і нікуди не показувалися.

Прикрі почуття заворушилися в мені, коли я вислухав тих слів. Хотяй я й не знав дотепер ближче про відносини між Нач. Командою і Командою Наддніпрянської Армії, та з цього зрозумів, що між ними твориться якась пропасть,

що одна щось скриває перед другою, що їх до роги розходяться.

— А може це тільки Васильченкова яка хитра інтрига — впало мені на думку. Думав я над тим довго й таки тої загадки, чому я мав заховати своїх стрільців перед наддніпрянською делегацією, не розв'язав. Зрозумів я це все аж кілька днів пізніше...

Я пішов до свого відділу і розпорядив, що треба, та знов вернув у штаб дивізії.

— А ви, пане четар, зайдіть от до цієї кімнати й заждіть там якийсь час. — Тут ген. Васильченко показав мені одні двері. Я зайшов до сусідньої кімнати з Чорним. Не минуло й десять хвилин, як в „штаб“, де остався генерал і ще 2 чи 3 старшин, увійшло кількох людей. Почулася голосна балачка. Чорний відкрив трохи двері й сказав: „Дивіться, цей у високих чоботах, це петлюрівський делегат, полк. Камінський“.

Розглядіти полк. Камінського я не мав змоги, бо Чорний моментально знову зачинив двері до штабу. Розмова в кімнаті ген. Васильченка тривала не більше як 10—15 минут. Коли полк. Камінський віддалився, я вийшов знову зі своєї примусової криївки.

— І як вони сміють, ці Петлюрівці, являтися до нас — обурювався генерал — ми з ними не бажано й не будемо говорити.

З цих слів я поняв, що полк. Камінського відправлено знову поза фронт і Нач. Команда переговорює з Денікінцями сама.

В тойже самий день одержав я з команди II-го корпусу наказ відіхати з кавалерійською стежою до Гайсина. Апарат Юза і телефонічна стежа залишилися в Нижній Кропивні; тут же осталось двох кавалеристів. Змисл цього перегруповання був такий: наша делегація, що переговорювала з командою денікінської армії (я знав, що переговори ведуться десь в поблизу Гайсина, але де саме, про це поінформований не був) мала на випадок потреби передавати свої звіти чи запити

Обоз переходить ріку вбрід

мені в Гайсин, я мав їх пересилати вершниками в Нижню Кропивну, а звідси малося їх передавати до Немирова. Навпаки-ж, коли Нач. Команда хотіла порозумітися зі своєю делегацією, тоді передавала що треба через Немирів в Нижню Кропивну, звідси пересилано телеграму кавалеристом мені в Гайсин, а я мав передати вже самій делегації. Та за час мого побуту в Денікінців такого випадку, щоб Нач. Команда порозумілася з делегацією або навідворот, не було.

В Гайсині пробув я 3 або 4 дні. Залогу м. Гайсина становила одна старшинська денікінська сотня, що цілими днями і ночами п'ячила (горальня була в місці) й бешкетувала. Командував цею сотнею полк. Михайловський, командантом міста був полк. Карпінський, Українець, чи власне Малорос.

Якось на 2 чи 3 день мого побуту в Гайсині пішов я до театру. На павзі підходить до мене

один денікінський старшина і повідомляє, що на дворі жде післанець з Нижньої Кропивної з якоюсь телеграмою. Я вийшов, відібрав її і прочитав. Вона звучала коротко: „Переговори з командою Добрармії завішені. Ви остаєтесь далше на своєму місці“.

Мене негайно обступили денікінські старшини й почали розпитувати про зміст депеші. Коли я їм сказав, що переговори з Добрармією зірвані, їх наче хто холодною водою обляв. Дехто здогадувався, що це якесь непорозуміння, а всі висловлювали бажання за всяку ціну помиритися з Галицькою Армією.

По 8 чи 10 днях побуту в денікінському стані одержав я наказ вернути назад до бригади. В Нижній Кропивні при поверті ні телефонічної стежі ні Юза я вже не застав; їх стягнуто видко ще передтим.

Липень, 1933 р.

Пів року під більшовиками

Написав: *Микола Алишківич*
(Продовження)

III.

Всі старшини Г. А. без приділення і виздоровці виїздили тоді на тримісячні відпустки в околиці Штрасбурга і Одеси. Хотів і я туди дістатися, тому поїхав до Бірзулі, щоби в тамошній стаційній команді піддатися лікарським оглядинам і одержати теж виздоровну відпустку. Кдтом стац. кмди в Бірзулі був тоді сотник Капуста, йому приділений як комісар якийсь молодий галичанин. Оглянувши мене, запропонував лікар 3-місячну відпустку, якої мені сот. Капуста уділив. А що це був уже большевицький документ, уважав я себе безпечним перед товаришами. Я вернув в Балту з наміром виїхати по відсвяткуванні Великодня в Одесу. Всі ми виздоровці зложилися і уладили собі спільні свята Великодня. При споживанні свяченого яйця кожному слеза зросила лице. А що тоді перебував в Балті бувший полковник австрійської армії маляр, який залишився був там по розвалі Австрії, запросили ми його як гостя до себе. Підчас споживання свяченого, згадав розжалений гість про бувшу Австрію і при тій нагоді вніс тост в честь Української Армії.

Саме тоді забрали більшовицькі власті з Балти команданта Авдієва, а на його місце прислали москаля-Сибіряка, по званню „сапожника“. Він обняв владу над цілим повітом, а своїм помічником призначив одного бувшого полковника російської армії, мешканця Балти. Досіль безпечно ходили ми галичани по вулицях Балти, згодом одначе почали нас товариші провокувати; коли провокації не уставали, а одного разу два наші старшини лише утічею оминули напад товаришів на вулиці, вибралися ми в двох: я і чет. Жила, останній як більшовицький комісар освіти, в депутації до команданта з зажаленням проти такої поведінки товаришів.

Діждалися ми нашої черги і представили товаришеві командантові наші жалі. Скінчилося на обіцянці тов. комісара вглянути в справу, тимчасом провокації довели до того, що ми не могли в місто показуватися.

В суботу перед провідною неділею зійшлися ми всі на Виноградну вулицю, щоби як звичайно спільно посумувати і розважити один другому спільну нещасну долю. Втім зауважили ми у віддалі 4 до 5 клм. від міста великий огонь. Згодом почувся в тім напрямі глухий відгук гарматних стрілів. Аж на другий день довідалися ми, що вчерашні стріли і пожар походили від нападу повстанців ген. Павленка на комуну в селі Посіцелях, зі сторожи Ананіва. Ми були певні, що більшовики зачнуть тепер ще більше тероризувати нас, уважаючи нас прихильниками повстанців. Наші здогади не були пустими. бо коли в понеділок показалися наші товариші на місті, почали червоноармейці кликати за ними „ізмєннікі“ і відгрозуватися пімстою. Ми обрадилися і перенеслися в найдальшу закутину міста на передмістя Балти, зване Яр. Це передмістя було положене на горі, відки простягався вид на всю Балту, а з другої сторони притикало до поля так, що в потреби могли ми легко утікати.

Весь тиждень замітно було поденервовання наших опікунів. Майже щодня відбували вони мітінг, почім учасники, молоді жидики йшли вулицями Балти, співаючи під рівночасну пригравку музики інтернаціонал. Щодня вечером сходилися у мене мої товариші недолі, ділилися свіжими вістями, які випадково перечували з міста. В такім житті минав звільна тиждень і наближалася субота. В суботу скоросвіт збудив мене пор. Дубас радісним окликом: „Вставайте, повстанці йдуть на Балту!“. Збираюся мерщій, вибігаю на двір і бачу як зі сторони села Коритної сходять

з гори в місто розстріляна і серед густого піхотного огню, співаючи бадьоро пісню „Гейже браття до зброї на герць погуляти“ — посувається сміло вперед. Чим ближче міста видно червоні і чорні шлики, стріли густіють. Повстанці йдуть вперед. Я не знав сам що робити, чи бігти до них, чи заждати вирішення змагань. Згодом зрівналася розстріляна з першими хатами Балти, а більшовицькі стріли почулися за Балтою з напряду двірця. В тій хвилині прибіг до мене чет. Жила і переляканий почав просити мене: „взьміть в переховок отсі гроші мого уряду, а рівночасно прошу вас на випадок потреби вставитися за мною; ви знаєте я ніби більшовицький комісар, а з такими повстанці не жартують!“ — Я його успокоїв, а в додатку ще й намовив йти зі мною у місто. Заки ми дійшли в місто, побачили ми огонь в кількох місцях головної вулиці Балти — Олександрівської. За хвилю майже вся середина міста стала в огні. Це підпалювали кінні повстанці жидівські дома. Коло команди міста застали ми 4 кінних зі шликами і тризубами на шапках; питаємо що за одні — Тютюнниківські повстанці — відповідають. Довідемося далі, що технічна сотня Кізюка обороняла зпочатком більшовиків як їх підпора, коли ж побачила, що Тютюнниківці беруть верх, перейшла на сторону повстанців і звернула свої криси проти большевиків. Пішли ми на Олександрівську вулицю. Тут побачили ми, як наші стрільці із технічної сотні держали в місті лад перед евентуальними грабіжами, частина їх помагає мешканцям без ріжниць віри ратувати їх добро. Огонь не уставав, а до вечера з половиною міста лишилися лише згарища. На наш жаль почули ми, що наш знакомий старий жидок і як говорили найбогатший жид у цілій Балті, який

все перемилював нам гроші і навіть признався, що він родом з Галичини, згорів у своїй хаті. Над вечером чути було піхотні стріли десь аж з околиць Бірзулі, а і вистріли одинокої повстанчої гарматки давалися що раз тихше чути і у щораз дальшій віддалі. Комуна утікла поза Бірзулю.

Тютюнник привернув зараз українські команди, всюди повівали жовто-блакитні прапори і ми почулися знову вільними горожанами України, хоча нажаль не на довго. Вечером зійшлися ми всі Яричани і постановили скликати на слідуючий день збір всіх галицьких старшин присутних тоді у Балті до кімнати команди міста, тоді команди Тютюнниківського штабу. І дійсно в неділю о 2-ій год. по пол. зібралися там всі старшини, був присутній також значковий Тютюнника. На зборах почав я впливати на присутних, щоби спільно вступити до повстанців, які всетаки є рештками, а рівночасно й завязком постійної української армії. На це обізвалися деякі голоси, що нам галичанам небезпечно до їх приступати, бо повстанці на випадок розбиття поскриваються по селах, вони тутешні і не значні легко згубляться, підчас коли нас галичан зараз по мові можна пізнати. Підчас нарад почули ми нараз артилерійські стріли і експлозії коло будинку команди. На це значковий Тютюнника і другі присутні повстанці повсідали на коні і поутікали, а ми лишилися безрадні. Падали щораз частіші стрільна ба й почувся близький скорострільний вогонь. Почали і ми утікати кожний куда попало; я й решта мешканців Яру побігли на наші квартири і вислали зараз сина мого хазяїна в місто на розвідини. З нами утік сюди і чет. Жила, побоючися пімсти більшовиків за те, що брав участь у наших зборах. Ми були

Перед утечею з Балти. Травень 1920 р. 1. Чет. Лучка Олекса. 2. Пор. Дубас Павло. 3. Підхор. Кобилянський. 4. Чет. Сидорович Василь. 5. Хор. Гурвень. 6. Сот. Аліськевич Микола. 7. От. Чолган. 8. Чет. Томорук. 9. Пор. Паладійчук. 10. Пор. Самбірський. 11. Ст. Лисий. 12. Ст. Бугаєць.

певні пімсти комуністів раз ізза зради галицької технічної сотні, по друге не виключене, що на наших зборах були і їх донощики. І дійсно за якийсь час вернувся наш висланник з міста і остеріг нас, щоби ми ховалися, бо за нами розпитують большевики. Ми попакували наші річи і поскривалися в сусідних стодолах в солому. Разом зі мною скрилися чет. Жила, отм. Чолган і чет. Томорук учитель з Буковини. За хвилию надігнали три кінні „товариші“ в Яр і розбиваючися по наших квартирах почали шукати за нами. Ми чули їх голоси, як викрикували до мешканців Яру: „Де ті изменіки галічани? Ви їх с... с...ів поскривали“. У кожного з нас віддих заперло, хвиля і половлять нас усіх, а тоді?! — Одначе завдяки симпатіям мешканців Яру до нас, жаден з них не зрадив наших схоків і більшовики покрутилися ще якийсь час і відіхали в місто. По тім зійшлися ми всі в нашій стодолі і почали нараджуватися, що дальше почати. Віддатися в руки товаришів значило би те саме, що видати на себе добровільно присуд „под стенку“, скриватися тут довго годі, бо завтра рано вони знову шукатимуть за нами. Одні а меж ними чет. Жила пропонували, щоби утікти ніччу до сусідного села Коритної, де був тоді священник свідомий українець, скритися у нього якийсь час, а пізніше, як перемине лють комуністів, вернутися назад у Балту і зголоситися до їх служби; інші знову були думки, що краще звільна село за селом зближуватися до фронту і там злучитися з нашими бригадами; останну думку поділяв і я, а що таких було нас сімох, ми поставили ніччу вибратися в напрямі села Попова Гребля під Чечельником, де один із нас чет. Лучка мав знайомих людей з часу постою тамже нашої 9-ої бригади в лютім 1920 р., а чет. Жила, проф. Брикович з Тернополя і кількох інших постановили відійти в Коритну.

IV.

Вночі з понеділка на вівторок зібралоси нас сімох: отм. Чолган, я, четарі: Томорук, Лучка і Сидорович і стрільці: Лисий та Бугаєць і вийшли з Балти з наміром дістатися до Попової греблі. Кожний мав на собі великий тягар, бо забрав з собою всі річи і зброю: кріси, револьвери і багнети. Одинокю нашою думкою було незамітно відістатися поза місто. Щасливо вийшли ми в поле і там сіли на горбку, щоби ще в останне побачити місто Балту, з яким лучили нас ріжні веселі і сумні хвилі перебуті за час 3-місячного нашого побуту; чимало товаришів залишили ми тут на віки. Йшли ми на непевний, доволі ризиковний крок, бо фронт тоді був в околиці Бару-Жмеринки. Заки вспіємо туди передістатися, могли нас половити большевики. Одначе ні одному з нас не прийшло на думку, що наші хвилини перебуті в Балті були останніми хвилинами нашої військової служби в українській армії, а рівночасно, що цей час був і разом останнім часом існування української армії і тим самим нашої держави. Відірвані від своїх, без ніяких часописів не знали ми, що сталоси в межичасі з нашими бригадами. Ми були певні, що вони всі ще разом держать більшовицький

фронт, доки не проясниться ситуація, а тоді побідно увійдуть в нашу рідну землю; тому і одинокою думкою було у нас незамітно передістатися до наших частин. Ми не знали, що так як ми почали з нинішнім днем наше скитання, так і їх як розоружених полонених везуть нині у замкнених возах до Тухолі.

З тягарем на плечах і не меншим на душі встали ми і рушили тихцем, без слова у дальшу дорогу. Відійшли не більш 5 кільометрів, коли зачало свитати (у травні ніч коротка!) і ми побачили перед собою великий ліс, через який вела наша дорога. Увійшли до нього і коли віддалилися від його краю на яких 2 км., побачили довгу військову валку, яка посувалася слідом за нами. Ми перейшли ще кільканацять кроків і скрилися в корчі, а в межичасі валка увійшла на лісову дорогу. Не знаючи, яке то військо може бути, поховалися ми між дерева, а одного з нас лишили для розглядин укритего при дорозі. За хвилию підбігає до нас переляканий і каже, що від валки відбилася кінна стежа і чвалає в напрямі до нас. Заки вспів скінчити свої слова, чуємо вже кінські копита і шелест галуззя коло нас, а за хвилию бачимо кінські голови над нами і їздців з витягненими револьверами. Питають: хто ви такі? — Не знаємо, що відповідати, непевні, чи це більшовики, чи повстанці. Остаточо виривається мені слово: Ми Галічани! — Що ви тут робите? — Йдемо з Балти у Чечільник! — Ходіть з нами, — каже один з них — і маєте щастя, що призналися, що ви Галічани, а то ми думали, що ви більшовицькі недобитки з Балти і були б з вами в іншій спосіб розправилися. — На наше щастя, були це Тютюнниківці, які переночували в Коритній і йшли тепер у напрямі Чечільника. А йшли вони незвичайно обережно і чутко, чого доказом, що заглянули нас на велику віддалі і впали просто на наші голови. Також і по боках мали вони побільші кінні стежі. Всіх їх було коло 300 їздців, кільканацять підвод з харчами і оподалік їх ззаду машерувала технічна сотня Кізіюка.

Ми присілися на останніх возах обозу і почали розпитувати, куди повстанці думають тепер іти.

— Нам — каже один з них — невідомо, бо звичайно наш командант дає прикази до наступу в останній хвилині, в кождім випадку в сусіднім селі будемо ночувати.

За яку годину маршу почала наша валка спуститися з гори в село, призначене на нічліг.

Ми розійшлися по квартирах, а за хвилию почав один із повстанців обходити хати, щоби знати, де квартирують поодинокі його товариші і щоби міг їх в разі потреби повідомити про відхід. Ми були так помучені і пригноблені, що не впало нам навіть на думку зайти до штабу Тютюнника і розвідатися, які їх дальші пляни. Не знали ми також нічого про повстання Шепаровича, повстанчу армію Павленка і Волинця. Почали нараджуватися, що нам дальше робити, чи держатися вже Тютюнниківців, чи остати тут і по відході повстанців іти своєю дорогою. Я був за прилученням, раз, бо вже доля нас злу-

чила, по друге — можливе, що Тютюнник підійде під фронт і тоді легше нам буде передістатися до своїх. Отам. Чолган рішився вернутися в Коритну, що й зараз зробив, а всі інші рішилися йти в Попову греблю. І тут заважила моя словянська нерішучість і товариське привязання і я остаточно рішився держатися нашої шістки. В середу раненько розбудив нас повстанець до відходу, одначе ми залишилися на квартирі і коли Тютюнниківці виїхали з села, ми забрали наші речі і пішли бічними селами в напрямі Попової Греблі.

Ми перейшли два села і були такі помучені, що не могли дальше ні кроку зробити. Кождий з нас був обтяжений річами; тому ми винайняли підводу, якою заїхали пополудні до нашої ціли. Тут ми розмістилися три у місцевого діякона, свідомого Українця, який мав і сина, студента київської філософії, теж Українця, а я, чет. Сидорович і стр. Бугаець у священника Нестеровського. Харчувалися ми всі у діякона. При вечері виявили ми йому ціль нашого прибуття і останні наші переживання. Діакон успокоїв нас, що тут можемо безпечно сидіти, бо це село, як і загалом усі села на Україні ненавидять більшовиків так, що більшовики не мають відваги в села показуватися.

Безперечно, на таку раду нічого нам не лишалось, як ждати тут кінця, тимбільше, що дісталися ми в доволі безпечне місце і в руки щирих своїх людей.

В четвер вийшли ми в село оглядати його красу. Село мов казка. Дійсно українське село: розлоге, багате, гарне. Велике, з 6.000 мешканцями, довге на яких 3 кілометри; північну його частину обливає зі сторони Кодими малий став, порослий при берегах густим шуваром, полудневі частини вривуються трома глибокими ярами в великий старий ліс, який лучиться з дальшими лісами, аж ген по Балту з одної, а Кодиму і залізничий шлях Бірзуля-Вапнярка з другої сторони. Поодинокі яри повні густо уставлених будинків, а один яр відділений від другого високими горбками. Посередині села велика церква, коло неї мешкання священника і діякона, школа положена в північній частині Попової Греблі.

Мешканці села мило згадували побут наших галицьких частин, які там кватерували в лютім 1920. р., а захопилися головно полевим духовником 9-сі бригади, о. Бриковичем, який відправляв там Богослуження і його проповіді припали дуже до вподоби селянам. Завдяки такій opinii і нас радо гостили. До неділі минув нам час доволі безжурно і весело.

В неділю пополудні зійшлися ми всі 4 старшини до о. Нестеровського. Дві дочки свяще-

ника гарно грали на фортепяні, а ще гарніші були самі. Одначе не довго могли ми забавлятися, бо нагло вбігла служниця і сповістила нас, що зі сторони Кодими приїхав в село якийсь військовий кінний відділ і задержався коло церкви. До цієї чутки не привязували ми ваги і дальше бавилися. За хвилину вбігли оба наші стрільці і зголосили нам, що треба утікати, бо у діякона шукають за нами більшовики. Тими словами я якось теж не збентежився. Я сказав, що нічого нам боятися, бо ми маємо більшовицькі документи — червоних виздоровців. Одначе мої співтовариші не видержали і вмитті почали утікати в город крізь відчинене вікно. Я теж скочив за ними і так ми всі 6 побігли кукурузами в напрямі ліса, віддаленого від нас на який кілометр. Ми прибігли в ліс і посідали край нього; чогось і смішно тепер нам стало, що ми, не провіривши вперед справи, утікли, мов останні труси.

V.

Нераз в житті одна хвилина рішає про великі події, а прочуття мало коли людину заводить. Таке було з нами і тепер! Наше щастя, що ми в час утікли, бо коли би були пішли за вказівками розуму і числили на наші документи, а не руководилися прочуттям та осталися на місці, то були би певно слідуячого дня пішли „слідами Духоніна“, себто були б розстріляні.

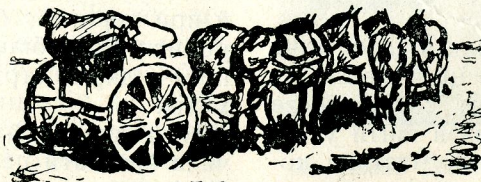
Ми просиділи під лісом, а потім зайшли до другої з краю хати. Увійшли до середини і почали розмовляти з хазяїном. Ми довідалися, що він про нас знає і попросили його, щоби пішов до діякона і розвідався, що нового в селі. За пів години він вернувся.

— В село заїхали більшовики — зачав оповідати — і шукають вас; призвали війта і зажадали від нього видачі тютюнниківської розвідки, а коли не видасть, самі перешукають село і в кого їх найдуть, тому сплять ціле майно. Перешукали за вами весь дім діякона й батьшки.

Господар випровадив нас у стайню, якої стеля була заложена соломою по саму стріху. На цю солому ми сховалися.

Над вечір вийшов знову наш хазяїн у село і вернув з вісткою, що більшовики обставляють село довкола заставами, самі закватировалися у діякона і вимагають рішучо нашої видачі. Тепер були ми майже певні нашого кінця, бо чи діакон, зневолений наїздниками, чи війт для спокою в селі, остаточно нас видадуть, тимбільше, що діакон вже довідався від нашого хазяїна про наш теперішній сховок. Здавшися на ласку судьби, поклялися ми в солому і наче барани ждали нашої видачі.

(Далі буде.)

Нічний наступ Чорних Запорожців на с. Багринівці

Написав: сотник Борис Монкевич.

Сімнадцять день змагалась Запорожська дивізія за м. Летичів, то форсуючи р. Буг, то відходячи назад, то знову здобуваючи місто. Події мінялися, як в калейдоскопі й накінєць 18-го жовтня 1920 р. ворог остаточно був зломаний і Запорожці попрямували далі на Літин. В авангарді дивізії йшов 1-й кінний полк Чорних Запорожців під командою поручника Броже, який заступав раненого в боях на Дністрі полковника Дяченка.

Поручник Броже!... Де він тепер цей хоробрий лотиш, цей благородний лицар-чужинець, який бився в наших рядах за визволення України з лабет червоної Москви. Говорять, що він тепер є начальником повіту в своїй вільній і незалежній Латвії. І напевно так добре тепер керує повітом, як колись керував полком Чорних Запорожців.

Похідним маршем ішов полк шляхом на Літин у полкової колоні. Головну похідну заставу провадив поручник Сімянців на три чверти кілометра перед кольною. Поминувши село Війтівці, командант полку отримав донесення від начальника головної похідної застави, що на обрїю зауважено довжезну валку, яка рухалася теж приблизно в напрямку на Літин. У далековиді можна було розглядіти, як доносив начальник застави, що це або піхота на возах, або обоз, або те й друге разом.

Командант полку поручник Броже наказав вивести заставу в закриття, а для догляду за валкою виставити спішений бекет. Полк затримався в селі підгодувати коней.

Теплий ясний день ранньої осені завершував своє існування і сонце вже закінчувало свою денну дорогу, коли командант 3-ої сотні хорунжий Бубон дістав від команданта полку наказ вирушити на село Багринівці, що було впереді по шляху на Літин, і зясувати, хто його займає, при чому попереджувалося, аби рух провадити скрито, не битими дорогами, а манівцями.

В одній хвилі 40 шабель на чолі з хорунжим Бубоном і поручником Сімянцевим вирушило, маскуючись, на Багринівці. Не пройшло й години, як сотня, захована в темряві вечера, вже підїздила до села.

Попереду зарисувалися на тлі неба хати величезного подільського розлогого села, почулося брехання собак, крики домашньої худоби й запахло димом. На початку села, як видно, теслярі будували хату чи стодолу.

— Чи є хто в селі?

— Та оце недавно ввійшли якісь більшовицькі частини з обозом, артилерією і кулеметами — відповідає дядько.

— Чи багато?

Стереотипна відповідь:

— Та дуже багато.

Селян притримали, аби не ходили в село, хоча вони й запевняли, що нікому про це не скажуть. По зясуванні ситуації, командант сотні післав донесення до полку, а сотні наказав вийти у вуличку, в якій більшовиків не було. Частина козаків спішилась, а частина з коней не злазила.

Шаблі й рушниці були в поготівлю. Спішені за рогу вулички наглядали, що робиться в сусідній вулиці. З селянських розмов можна було зясувати, що до села прийшла щонайменше бригада й що самі селяни косим оком дивляться на більшовиків. Може через яких три чверти години, коли вже добре стемніло, прибув цілий полк та став на кінці села зараз за 3-ою сотнею.

Тепер ціла 3-тя сотня спішилась і скупчилась за рогом вулички. Козакам видко було, як червоноармійці спокійно ходили без зброї по вулицях. В недовзі почулося характеристичне тархотіння тачанки, за якою йшло озброєних 8—10 більшовиків, а попереду біг видко якийсь жидок, бо семітським акцентом прокричав, доїздаючи до вулички, де стояли козаки.

— А вот здесь таваріщі паместітса застава...

Козаки за рогом причаїлися і мабуть перестали дихати; коли-ж більшовицька кавалькада порівнялася з ними, була без галасу й крику оточена козаками. Більшовики буквально остовпіли, в першу мить не розуміючи, що сталося, а коли зрозуміли, то їх, делікатно показуючи на зброю, попрохали вести себе, як можна найспокійніше. Вони без протесту погодилися і їх всіх до одного відвели взад до полку. Не вспіли козаки сплавити перших полонених, аж зирк, йде ще громада, але без зброї. Напрямок тримає на хати, що напроти вулички. Козаки стоять і слідкують, що далі буде. Червоноармійці зайшли в хати й за хвилину вийшли навантажені свіжим, ще горячим хлібом. Тепер козаки вискакують, без слова оточують і тягнуть у свій бік більшовиків.

— Таваріщі, да ведь наша рота не в том направленіі, куда ви нас тянете, — кричать, протестують „таваріщі“, показуючи в протилежний бік. Але вкінці розібрали свою фатальну помилку й тихенько, похнюпившись, понесли хліб до полку.

Положення команданта полку було досить трудне. Темнота взагалі до крайности утруднює орієнтацію, керування, звязок і робить людей вражливими й сприятливими до паніки. Ніч особливо сильно утруднює ділання кінноти, а тим більше в селі. Але зате чисельна перевага в нічних діланнях тратить своє значіння, а моральний стан війська грає величезну ролу й дякуючи цим двом прикметам нічного бою, можна було сподіватися й бути певним за успіх.

Тому, що тяжість нічного бою лягає виключно на піхоту, то треба було кінноту спішити. Далі командант полку наказав, щоби 3-тя сотня без галасу йшла по хатах і забирала більшовиків. За нею мали йти пластуни й частина полку. Перед тим було умовлено, що гаслом буде „Слава“ й при першому стрілі, який виникне при цьому, робити якнайбільше галасу, а вся піхота й кіннота відкриє стрілянину зі всіх рушниць і кулеметів.

Не гаючись, 3-тя сотня рушила по хатах і почала витягати переляканих несподіванкою комуїстів.

Сотня поділилася на групи по 3—4 людей. Кожна група, вибравши собі район, тихенько входила в двір, а потім у сіни. Раптом відчиняються двері до хати й у дверях показуються з наставленими рушницями козаки.

— Руки до гори! — гремить голос і комуністи, як маріонетки витягають руки до гори з ложками, бо якраз сиділи за вечерою. Зброя, як звичайно буває, в кутку на ліво коло рогачів, або на право коло мисника. Ця німа сцена продовжується недовго, бо червоних виводили, передавали взад і йшли до слідувочої хати. Так обійшли козаки вже досить багато хат, аж нарешті, як то кажуть, нарвалися. А причиною тому були коні.

Входить одна група козаків у двір, а тут коло воза привязано кілька коней... Чудових верхових коней... Козаки, замість того, щоби йти до хати, кинулися до коней. Кожному закортіло мати доброго, гарного коня. Підбігли до коней, почалася метушня. Видно, в хаті почули, бо раптом відчиняються двері й у світлі хатнього вогню, у цілий зріст стає темна фігура й грізно кричить:

— Кто там? Стрелять буду!

Але погрози своєї виконати не встиг. Один з козаків приложився до рушниці, гукнув стріл і більшовик покотився в сіни. Гулкою луною прокотився цей стріл в тиші осінньої ночі й мов у відповідь йому відразу озвались сотні рушниць і десятки кулеметів. Це кіннота й піхота відкрила умовлений вогонь. Козаки за коні й драла з подвіря. Почалося щось страшне. Залізна какофонія продовжувалася не довго, бо піші й кінні Запорожці з криком „Слава“ кинулися вперед у вулиці, забираючи й убиваючи ворога, який попадався під руку. Крик, вереск і тріскотня стояли над селом, що волосся ставало догори. Темнота ночі ще збільшувала всю грізність і невмолимість моменту. Звичайно, більшовики, почувши цей концерт, поспішили як найхутше втікти за село. Більшість утікла городами.

В одній хаті захопили комбрига, а на подвірю тачанку з кіньми. Для його ескорти посадили одного козака до візника, одного рядом з ним, а третій кінний їхав за тачанкою. І всетаки комбриг утік, та цей через нього загинув козак, що їхав позаду. А сталося це тому, що вулицю пробігли козаки дуже скоро, всіх більшовиків, очевидно, не виловивши. І от якийсь з більшовицького командного складу, видно, не згубив голови. Зібрав навколо себе невеликий відділ з рушницями й перерізав вулицю в тилу Запорожців, залягаючи поперек неї. Коли ескорта з комбригом підїхала до цієї лави, відтіля почувся запит:

— Кто там?

— „Слава“ — відповіли козаки умовленим гаслом.

І в цей мент блиснуло огневою стрічкою впоперек вулиці й гримнуло дві сальви. Козак, що їхав за тачанкою, одразу злетів забитий з коня, останнім двом прийшлося втікати, а комбриг з цим самим відділом вуличками втік до своїх.

Тимчасом кіннота й піхота трьома вулицями вийшли на великий майдан, який замикав широкий став. Тут за греблею, але вже в полі, чути

було голоси ворожої команди, яка збирала піхоту. Але за греблею була вона невразлива, бо стріли Запорожців їх не досягали. На право від ставу вверх послано розвідку, котра небагом донесла, що за хатами по тім боці на вигоні чути рух, голоси і вигуки. Команданти запевняли своїх червоноармійців, що „петлюровцев“ небагато й взагалі намовляли йти в наступ на село. Але в „таваріщів“ мало було охоти йти до села, відки їх тільки що вибили.

З того приводу, що по ночі дуже тяжко було орієнтуватися в селі, тим більше, що ніхто не знав ні розположення села, ні взагалі околиць, а по-друге, решта села за ставом зовсім була нерушена Запорожцями, бо просто не ризикували його займати, маючи позаду став і за греблею більшовицьку піхоту, — командант полку наказав залишити село й відійти в вихідне положення.

За деякий час полк відійшов, залишаючи в селі, як заставу, 3-тю сотню. Сотня росташувалася в хатах, виставивши стійки й виславши розвіди. Цілу ніч застава була в поготівлі, не випускаючи з рук рушниць. Над ранком зясовано, що в Багринівцях вже нікого немає. Більшовики відійшли на Літин.

— Нащо ви, чортові діти, випустили живого комбрига, — гукав командант сотні до ескорти. —

Хорунжий Гонта, командант батерії при кав. полку Чорних Запорожців.

От, бач, хотілося похвастати перед Штабом Армії, що ввіймали таку велику і важну птицю, а птиця то й втекла.

— Ми його ще ввіймаємо, не журіться, пане сотнику, — відповідали козаки.

— Та я в цьому й не сумніваюся, — казав сотник, усміхаючись.

В цей мент прийшло повідомлення від штабу полку, що з 12 год. ночі 18. на 19. жовтня установлено завіщення зброї на цілому фронті з більшовиками від Дністра до Німану.

Наслідки нічного наскоку Чорних Запорожців

на Багринівці були досить показні. Окрім відкинення ворога, майже без втрат з боку Запорожців, аж до Літина, полк захопив багато полонених, кілька кулеметів, масу рушниць, гурт худоби й величезний в 100 фір обоз з майном. Крім того полк набув значну кількість верхових коней, що було найціннішим для нього.

Втрати полку — 2 козаки забиті і один ранений. Багато полонених одразу попросилося, щоб їх прийняли до полку. Прийняли тільки українців і татар, яких залічили до пластунаського куріня.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

Угрупування українських частин між Городком і Судовою Вишнею дня 6. березня представлялося з польської точки погляду, як це подає Сопотницький, так: Українські війська в силі около 4—5 курінів з численними скорострілами обсадили узгір'я на полудне від Браткович, опираючи своє ліве крило о узгір'я триг. 307, а праве о місцевости Ебенав—Стоділки. Головний запас на цьому відтинку держали початково в Добрянах і Долинянах. Артилерія, що числила 5—6 батарей легких і одну тяжку, ділала з околиці Угерець Незабитівських, Годвишні й Стоділок. Від північної сторони загрожували Полякам виключно підздові й партизанські відділи. („Капранжа“... 109—110).

6. Сила й пляни Поляків. До часу прибуття групи пполк. Бекера під Родатичі, були Поляки на відтинку Судова Вишня—Городок чисельно дуже слабкі. Поважніші сили представляла група полк. Фари на відтинку Любінь Великий—Городок—Добростани й здовж залізничного тору від Городка по Родатичі. Вона числила 7 курінів піхоти, трохи кавалерії, 4½ батарей та 2 панцирні поїзди, що разом давало 282 старшин і 3.725 крісів. Вона ділилася тактично на три групи. (Hupert: „Walki“... 197). Та коли прибула до Родатич група Бекера з майже півтора тисячами крісів, то в хвили, яку Начальна Команда У. Г. А. вибрала на офензиву, були вже Поляки мало що слабші від Українців. Ту ще треба згадати, що крім двох панцирних поїздів групи полк. Фари, боронили ще шляху Судова Вишня—Городок здається ще два другі панцирні поїзди, які підлягали команді полк. Мінкевича в Перемішлі.

„Довудзтво Вехуд“ видало приказ, що група Бекера має сконцентруватися в околиці Вовчух і спільно зі злишними силами групи Фари відсунути укр. відділи, що держали узгір'я здовж залізничного тору Братковичі—Родатичі. Плян ді-

лання в ціли виконання наведеного приказу змагав до того, щоби заатакувати Українців з двох сторін, а саме від Вовчух у напрямі узгір'я триг. 307 і Долинян на ліве, а від сторони Черлян у напрямі Стоділок—Ебенав на їх праве крило, при рівночаснім вдержанню околиці Браткович. В ті ціли пересунули Поляки більшу частину одного зі своїх полків (37. п. п.) з Браткович до Черлян, а в Братковичах залишилася одна сотня. (Сопотницькі... „Капранжа“... 110).

Отже польський плян змагав до заатакування більшости українських сил на цьому відтинку під Городком з двох сторін та їх в цей спосіб знищити, або зробити неспосібними до дальших операцій проти залізничного шляху Львів—Перемішль.

7. Усталення дати початку боїв. Заки зачнемо описувати хід боїв, мусимо звернути увагу на ріжницю заподань дати розпочаття наступів. Гуперт подає, що польський наступ з Черлян на частини Станіміра не розпочався рівночасно з наступом групи Бекера, але день скорше, це є 6. березня, й що слідуючого дня, це є 7. III., коли Бекер розпочав свою акцію, могли Українці звернути проти нього всі сили, бо попереднього дня зліквідували криловий наступ з Черлян. Він рівнож подає, що 7. III. Українці заняли село Бар, але Поляки зараз цей виступ зліквідували. („Walki“... 199 і 202)

Нітотмість Сопотницький пише, що наступ групи Бекера розпочався 8. березня досвіта й як виходить з дальшого оповідання, то рівнож і наступ з Черлян розпочався цьогож 8. березня.

Дата Сопотницького не згоджується з датою початку наступу, поданою в рукописі о. д-ра Вергуна та в ситуаційних звідомленнях так українських, як і польських. Особливо на основі цих звідомлень, та ще й деяких інших дрібних вістей можемо сказати, що бої розпочалися 7. березня досвіта наступом польських ча-

стин так зі сторони Вовчух як і з сторони Черлян.

8. Перебіг боїв. Кульмінаційна точка успіхів У. Г. А. (7.—10. III. 1919). Поляки випередили в зачіпній акції Українців на один день, а тому тяжкі бої на відтинку між Судовою Вишнею і Городком Ягайл. розгорілися вже **7. березня**. Цього дня досвіта вдарила група Бекера з Вовчух на українські частини в районі Долинян, а частина групи Фари вдарила з Черлян на Ебенав і Стоділки. Натомість з української сторони розпочалася тільки вступна акція для створення вихідної ситуації для удару, що мав наступити наступного дня. Ця акція полягала на тому, що І. курінь пор. Гладилевича мав зайняти село Бар і ліс на північ від цієї місцевості аж до залізничного шляху, та тим самим підготувати вихідні становища для удару „Загону чет. Голинського“ коло Мельників. Однак, як далі побачимо, ця акція І. курія показала трохи недоцільною, бо ситуація на відтинку коло Вовчух і Браткович улягла так радикальній зміні що намічений в пляні української офензиви вихідний удар „Загону чет. Голинського“ коло Мельників автоматично відпав, а за це мусів цей загін взяти участь в іншій акції, про яку зараз буде мова.

Наступ Поляків з Вовчух на ліве крило українських частин під Городком ішов в напрямі на горб триг. 307 і село Долиняни, та мав спочатку успіх; польські відділи спомагані вогнем двох легких і одної тяжкої батареї, усталених в околиці Родатич, заняли горб триг. 307 і Долиняни, але над вечір їх наступ заломився. (Sopotnicki: „Kampanja...“ 110). Сильний український протинаступ не тільки, що знівечив всі польські здобутки цього дня, але розвинувся в велику офензиву, яка поважно загрозилась польським відділам коло Львова й Городка. Однак в часі польського наступу на Долиняни, ситуація для українських частин була досить небезпечна. Найліпше свідчить про це диспозиція команди групи для „Загону чет. Голинського“, яку в н одержав телефонічно коло полудня. Диспозиція подавала: „Сьогодні рано Поляки використали густу мряку, вдарили більшими силами на наші позиції перед Долинянами й заняли Долиняни. Удар їх був наглий і такий сильний, що V./36. котомийський курінь не міг удержати своїх, найдаліше на північ висунених позицій. Навіть кількарізним протинаступом не вдалося йому відкинути переважуючого ворога. Відбив лише двір у Долинянах і там держиться. Перший курінь У. С. С. обсадив позиції на ліво від двора в Долинянах. Дальший похід Поляків здержаний. Однак положення грізне, бо Поляки сильно загрозили II./24. коломийському куріневи пор. Володимира Левицького, який хоробро держить свої старі позиції на триг. 294“. Так представлялася ситуація коло Долинян десь коло полудня. Щоб ратувати положення, диспозиція приказувала: „Окремий загін чет. Голинського відійде негайно до Годвишні Двір, зробить протинаступ, відібе Долиняни й обсадить утрачені рано власні позиції“. (П. Будз: „Гуцули в боях під Городком...“, „Укр. Скиталець“ 1922, ч. 12, стор. 8).

Чет. Голинський зараз відійшов із загonom з Путятич до Годвишні й о год. 4.30 пополудни були вже Гуцули в протинаступі. Поляки в першій хвилі не подавалися. Скріплені свіжими силами, зірвалися були навіть до дальшого походу вперед. Розгорівся бій, що перед самим вечером, коли потис мороз і розігнав мряку, дійшов до найвищого напруження. Коли надійшла відповідна хвиля до приступу, кинулися Гуцули вперед, відбили село Долиняни, перейшли старі власні й польські позиції, заняли село Вовчухи й дійшли до залізничного шляху. (П. Будз, як вище).

Страти Поляків, як подає П. Будз, були такі: На побоевищі лежали сотки їх трупів і ранених, в полон попало 350 вояків, забрано 22 скоростріли, 6 гармат, 2 міномети, полеву лічницю з цілим урядженням і аптикою, та багато іншого воєнного майна. Натомість страти Гуцулів виносили кільканацять вбитих та 76 ранених (там же).

Сопотніцкий пише, що протинаступ українських частин з околиць Годвишні в правий бік наступаючих польських відділів групи Бекера здержав цей наступ, та відтак сам розвинувся на цій лінії і йшов з Долинян так в напрямі горба триг. 307 як рівнож і в напрямі Браткович. А що спротив Поляків був дуже слабкий, то українські частини посунулися далеко в північно-східнім напрямі, що уможливило їм ведення наступу на групу Бекера також від сторони залізничного шляху Братковичі—Родатичі. З цієї причини повстало у відділах тієї групи загальне замішання і вже в вечірних годинах уступили головні польські сили в напрямі Судової Вишні, а дрібні польські відділи з Браткович подалися вночі до Городка Ягайл. Тільки в Родатичах остала залога двірця. („Kampanja...“ 110—111).

Тут згадати-б за відважний вчинок Придніпрянця, хор. Василя Крижанівського (це мистець-маляр з Київщини, що помер як емігрант в травні 1926. р.). Він був тоді при тяжкій батареї, що стояла в околиці Годвишні. Коли Поляки стали наступати на Долиняни й українська піхота подавалася взад, не можна було витягнути батареї з болот. А Поляки вже були близько. Тоді хор. Крижанівський казав стріляти в них картачами а відтак ще вхопив і скоростріл. Під таким огнем Поляки здержалися, а коли за яких 10 хвилин надбіг курінь У. С. С., подалися взад. (Календар „Черв. Калини“ на 1927. р., календарна часть при місяці березні).

Другий рівночасний удар Поляків, що йшов з Черлян на праве крило українських частин під Городком (II. курінь сот. Станіміра і курінь пор. Мих. Ліщинського), що опиралося о місцевості Ебенав і Стоділки, а який то наступ виконав підполк. Ярошевскі при помочі 37. п. п., мав ще менше поведження, як удар групи Бекера. Цей наступ, виконаний в отвертій поземелю (терені) засипаним глибоким снігом, на становища технічно сильно скріплені, заломився в огні скорострілів, а передусім артилерії, що бічним (флянковим) обстрілом ділала з Угерець Незабитівських. Зі смерком відтягнув Ярошевскі свої знесилені й сильно проріджені частини до вихідного місця в Черлянах. (Sopotnicki: „Kampanja...“ 110).

Отже так оба удари Поляків, що мали на ціл як вже не знищити українську ударну групу в районі Городок—Судова Вишня, то принайменше зробити її неспосібною до офензиви, заломилися цілковито, а польські частини з великими втратами подавалися взад. Українські частини дійшли ще 7. березня вечером до самого залізничного шляху між Братковичами й Вовчухами. А що група Бекера відступала в паніці на захід, то дорога до Судової Вишні стояла майже отвором. Але треба було скоро ділати, щоби не дати тій групі часу на охолонення й консолідацію. А до цього потрібним було конечно змінити зараз первісний плян діланья!

Крім зломання обох польських ударів, розбиття польських частин, а передусім групи Бекера, та опанування терену від Долинян по Вовчухи й Братковичі, мала українська операційна група ще один успіх. І курінь пор. Гладилевича здобув цього ж дня (7. III.) село Бар, ліс на північ від цього села аж по залізничий шлях та здається й село Довгомостиска (це село може заняв аж слідуєчого дня) й в цей спосіб дійшли українські частини до залізничного шляху також і в цьому місці. Вправді Гуперт подає, що Поляки зараз, ще таки 7. березня зліквідували український наступ на Бар, при чому мали в убитих і ранених 21 людей („Walki...” 199.), однак це могло статися тільки до часу, як група Бекера ла ще в успішнім наступі; коли ж вона, внаслідок українського протиудару зачала над вечір поспішно відступати, тоді певно І. курінь знову заняв Бар та розмістив свої стежі коло залізничного шляху. В часі цих боїв втратив курінь свого команданта, пор. Гладилевича, який згинув від кулі; команду по нім обняв, на приказ „Групи Гофмана“, чи може навіть на приказ полк. Кравса, пор. Антін Тарнавський.

Такими побідами У. Г. А. на відтинку між Го-

родком а Судовою Вишнею закінчився 7. березня 1919 р. Ці побіди отворили дорогу до дальшої акції, яка могла скінчитися в дуже скорому часі цілковитою програєю Поляків у Східній Галичині. Слідуєчого дня продовжували українські частини дальше наступ з великим успіхом, про що буде вкортці мова.

На закінчення огляду подій в дни 7. березня 1919. р. слід навести офіційльні звідомлення. І так укр. звідомлення зі 7. III. 1919. р. подавало: „Фанним ранком повели Поляки сильний наступ зі сторони Вовчух, Браткович, Городка, Черлян на наші становища. Тільки на південь від Вовчух удалося їм вдертися хвилево до наших позицій і осягнути Долиняни. Наш протинаступ з півночи й півдня зневолив ворога опустити Долиняни. Бій, в яким бере участь випробований полк У. С. С., палає дальше. Прочі заатаковані частини відперли легко, без помочи резерв, всі наступи ворога...”

Доповнення про ці події 7. березня 1919. р. подані в звідомленню з 8. III. 1919. Всно говорить: „...Вчера вечером наші хоробрі частини з бравурою вирвали з рук ворога сильно укріплені Вовчухи, при чім захопили одну батарею з 4 пушок, 7 скорострілів, великий обоз з одним командантом, польським майором і 200 полонених...”

В той час польські звідомлення подавали: Звідомлення зі 7. III. 1919. р. „...Акція, що мала на меті відрізати Українців, які загрожують залізничій комунікації між Львовом і Перемишлем, розвивається помалу. Відділи полк. Бекера заняли село Бар і Вовчухи, відкидаючи ворога на південь. До того часу взято до неволі 140 полонених і здобуто 5 скорострілів“. А звідомлення з 8. III. 1919. р. подавало: „...Наші відділи, що оперують під Долинянами, наскочили на більші сили ворога. Бій триває...” (Далі буде)

У отамана Тараса Святченка

Написав: Лев Стефанович, б. хор. У. Г. А.

Мій брат сот. Богдан Стефанович командант майстерні У. Г. А., котра містилася в одному вагоні, що стояв на стації Роздільна, довідався від хор. Москалюка, що я перебуваю в селі Губник, у священника о. Угриновича і вислав хор. Москалюка і дес. Струка до села Губник, щоби вони перевезли мене до нього.

По трьох днях приїхав я з чет. Володимиром Герасимовичем поїздом на стацію Роздільну, де ожидав мене брат. Брат призначив чет. Володимира Герасимовича, бувшого старшину австр. фльоти, до праці в канцелярії, а мене командантом вартового роя, в якому було чотирнацять стрільців-гуцулів.

На приказ комісара Порайка виїхав наш поїзд до Києва і спинився другого дня на стації Васильків. Начальник стації сказав братови, що за стацією перерваний залізничий шлях.

На стації було багато жидів з міста Богуслава. Вони розказували, що в тому місті перебили повстанці всю большевицьку залогу. Начальник стації просив брата, щоби він дозволив причіпити до нашого поїзду пять вагонів з жидами. Брат згодився. Коли наш поїзд зачав шибувати, заторкотів скоростріл і кулі почали перелітати понад поїздом.

Брат приказав мені, щоби я пішов у тому напрямі, де стріляв скоростріл. Коли я перейшов триста кроків, побачив у корчах повстанців. Тоді я гукнув до них, що я галичанин.

Вийшов сам отаман, високий, сивий та запитав „хто ви?“ Я відповів йому, що ми галичани та поневолі мусіли злучитись з большевиками і тому повстанці не повинні обстрілювати нашого поїзду. Отаман одвітив, що він зі своїм пол-

ком разом з галичанами наступав на Київ і хвалив їх за хоробрість.

Я представився йому, а він мені. Він бувший підполковник царської армії Тарас Святченко. Я поздоровив його та побажав йому щастя.

За два дні приїхав наш поїзд до Києва і спинився на товарній стації.

Майстерня заквартирувалася в одному будинку кадетської школи. Свою сторожу помістив я в двох кімнатах при вході до Кадетської Рощі, а в сусідній кімнаті мешкав я з чет. Влодком Герасимовичем. Мій брат заняв три кімнати в сусідньому будинку.

Другого дня по приїзді до Києва пішли ми оглядати Київ, а третього наймив я лодку і з чет. Герасимовичем та моїми стрільцями поплили ми до Канева поклонитися мощам великого генія України Тараса Шевченка.

Дуже нас здивувало, коли вернувши з Канева не застали ми ні мого брата ні стрільців. Сторож сказав мені, що мій брат і стрільці ще рано забрали з собою машини і відіхали.

Нам годі було оставати в Києві, бо могли би попасти в руки більшовиків, а це було якраз по переході У. Г. А. від більшовиків до Петлюри.

Ми рішили покинути Київ і під вечір пішли на південний захід. Зійшов місяць.

Ми пройшли п'ять верств і на закруті вулиці по правому боці побачили церкву. На середині вулиці стояла жінка в чорній сукні і запитала нас:

— Ви галичани? Я відповів, що ми галичани та, що втікаємо з Києва.

Вона попросила нас на подвір'я, а чет. Герасимовича і мене попросила до хати. Ми привітались, вона повела нас у гостинну і там познайомила нас зі стареньким священиком, своїм батьком. Ми повечеряли, а донька повела нас потім до другої кімнати, де лежав її муж, важко ранений.

Він назвав себе сот. Кузьменком, та порадив нам іти до річки Ірпень, відтак на право попри річку до села Гончарівки і там спитати, де знаходиться отаман Святченко. Я подякував йому і сказав, що я отамана Святченка знаю особисто. Ми попрощались і вийшли.

Пані сотникова дала моїм стрільцям кілька бухонців хліба і спорий кусень сала на дорогу. Ми подякували, попрощались і пішли далше.

Пройшли ми з трицять верств і нарешті побачили річку Ірпень. Зачало свитати. Ми найшли відлюдне місце, поснідали і полягали спати. Один з моїх стрільців держав варту, відтак будив другого і так до вечера чергувались. Річка Ірпень мала та по обох боках багніста і на тій моклавині росте шувар.

Зійшов місяць. Ми пішли попри річку Ірпень. Прийшли під село, а нас спинила стежа повстанців. Один із них питає нас:

— „Хто будете?“

— Галичани — кажу, — утікаємо з Києва та йдемо до отамана Святченка.

— Добре потрапили, — каже один із повстанців, — в цьому селі є сам отаман.

Прийшли ми до отамана. Він пізнав мене. Я розказав йому про нашу втечу з Києва і про

сот. Кузьменка, що прислав нас до нього. Потім представив я чет. Володимира Герасимовича.

Ми повечеряли і до пізної ночі розказували про свої переживання. Моїх стрільців закватирував я в дяка. Досвіта прикликав нас отаман і наказав мені передати сотню кінноти по сот. Кузьменкови і взяти до сотні моїх стрільців. Чет. Герасимович перебрав сотню скорострільів.

Отаман велів осаулови пор. Максимови Петренкови зібрати всі сотні на майдані серед села. Ми усі три пішли на майдан. Сотні стояли в чвірках. Отаман гукнув до сотні: „Здорові козаки!“ Сотні відгукнулись: „Доброго здоров'я пане отамане!“ Тоді отаман сказав сотням, що в ночі прийшли два старшини галичани і чотирнацять козаків-гуцулів з Карпат. Хор. Стефанович перебере сотню кінноти під свою команду, а чет. Герасимович сотню скорострільів. До кінної сотні приділюю тих чотирнацять козаків, що прийшли з хор. Стефановичем.

Потім отаман гукнув: „Розійтись!“

Я пішов до моєї сотні, поздоровив козаків і передав їм привіт від сот. Кузьменка. Цим здобув я собі довіря в козаків. Переглянув коні і пішов до отамана. Отаман дав мені одного зі своїх кошей. Осаулови пор. Петренкови велів видати мені сідло, шаблю, чоботи і козацький одяг, теж саме і для моїх козаків. Чет. Герасимович дістав козацький одяг, чоботи і бровніг.

Повстанський загін от. Святченка складався з двох сотень піхоти по сто козаків, одної сотні скорострільів — сто козаків і одної кінної сотні — вісімдесят козаків. Командантом першої сотні був чет. Семен Палій, другої пор. Василь Гавриленко. Четовими були старші повстанці.

На другий день рано я просив отамана, щоби дозволив мені оглянути терен. Отаман дозволив і дав мені одного козака. Я взяв дес. Струка і в трьох виїхали ми з села та поїхали на південь попри річку Ірпень.

Далеко з другого боку річки Ірпеня побачили ми пів сотні кінноти, що зближалася до річки. Ми зіхали в долину, схилились на ший коней та гнали попри вози. Врешті я спинив коня і велів козакови злізти з коня, продертись через густі лози і подивитись, куди та кіннота прямує. Козак пропав у лозах. За кілька хвилин прибіг і зголосив мені, що большевицька кіннота переходить річку. Ми злізли з коней і я з Струком пішли через лози до річки. Большевицька кіннота була вже на цьому боці, але їх коні застрягли по черева в болоті. Тоді ми стали стріляти та перебили майже всіх.

Отаман почувши стріли прилетів з моєю сотнею до нас. Але їх не було вже потрібно. Отаман подав мені руку і подякував. Кінна сотня витягнула з багна коні та зброю і вернула в село.

На другий день приїхав козак з моєї сотні, що був на розвідці, зголосив отаманові, що на Київ іде зо дві сотні большевицької піхоти і обоз. Отаман приказав поготівля.

Ми оба поїхали на край села і побачили, що приблизно у віддалі двох верств йде піхота і обоз у напрямі села. Ми вернулись до села і отаман приказав, щоби скорострільна сотня

заягла в корчах з одного боку шляху, а як на-
дійде піхота, то стріляти.

— Ви, — каже до мене отаман, — поїдете зі
своєю сотнею в ліс і нападете на зади піхоти.

Дві сотні піхоти остають в селі на поготовлю.

Криючись за корчами побігла сотня скорострі-
лів і заняла своє становище. Я з моєю сотнею
продирався через ліс. Ми спинились на краю ліса
і я вислав одного козака подивитись, чи піхота
вже пройшла. Козак вернув і зголосив мені, що
піхота вже пройшла. У той мент почув я торкіт
скорострілів. Я приказав їхати за мною. Як лиш
виїхала сотня з ліса, я гукнув: „З Богом впе-
ред!“.

Козаки кинулись на піхоту і тих, що остали,
перебили шаблями. Селян з возами пустив ота-
ман до дому.

На четвертий день, була це субота, донесли се-
ляни з поблизьких сіл, що частини більшовиків
відступають.

У вечір того дня зголосили вистуни з моєї
сотні, що більшовицьке військо окружило село,
та, що большевицького війська буде з тисячу
людей. Отаман вислав кількох селян, щоби пе-
ревідали, чи яр, що тягнеться майже пів верстви,
обсаджений большевицьким військом. Селяни
вернули і принесли відомість, що яр необсадже-
ний.

У ночі попросив отаман усіх старшин до себе,
і заявив, що село окружене большевицьким вій-
ськом та приказав, щоби перша сотня піхоти
і чета скорострілів остала в селі, а друга сотня
і три чети скорострілів та сотня кінноти перекра-
дуться через яр. Половина сотні та дві чети ско-
рострілів підуть в обхід села, спиняться на дру-
гому боці села і ждатимуть на приказ. Друга
половина сотні, чета скорострілів і кінна сотня
остають по цьому боці села.

Ми мали напасти на большевицьке військо
з обох боків села.

Пообв'язували ноги коням ганчірками і поїхали
яром. Виїхали з яру, спинилися і умовилися, як
обі частини будуть готові до бою, то я вистрілю
світляну ракету й тоді друга частина має насту-
пати на більшовиків. Тій частині, що йшла в об-
хід села, дав я трицять козаків з моєї сотні до
розпорядження команданта тої частини.

Не минула година, приїхали три козаки й до-
несли, що по тому боці села становища вже за-
няті. Козаків я задержав при собі.

Я вистрілив ракету.

Командант сотні пор. Гавриленко дав приказ
до наступу.

Сотня піхоти наступала на село в широкій роз-
стрільній. Розстрільна підійшла під село та уста-
вила скоростріли.

Десять козаків підкралося до більшовицьких
становищ, засипали їх ручними гранатами й вер-
нули назад. Більшовики вибігли з корчів і тоді
заторкотіли наші скоростріли й кріси. Більшо-
виків огорнула паніка й вони почали стріляти на-

вмання, вбиваючи одні других та втікаючи. Я
погнався за ними з моєю сотнею. Мов вітер ле-
тіли козаки і перебили усіх більшовиків.

Я велів засурмити збірку.

На другому боці села затих бій.

Вістовий приїхав на коні й зголосив мені, що
й на тому боці села впоралися з більшовиками.
Сотні вернули в село, а команданти сотень здали
звіт отаманові. Отаман подякував командантам
усіх сотень і просив передати подяку всім коза-
кам.

Друга сотня, що остала в селі, держала варту
за селом усю ніч.

Рано пішов я на побоевище. Більшовики ле-
жали купами, а земля була злита кровю.

Находили й наших козаків. Наш загін утратив
їх п'ятнацять. Селяни вийшли з заступами ко-
пати могилу для більшовиків. Козаки принесли
убитих товаришів і поклали їх біля церкви. Я пі-
шов на цвинтар і побачив, як старенька мати
припала до убитого сина, плакала та гарячими
сльозами змивала кров з чола свого єдиного
сина. Я не міг дивитися і пішов геть.

Одні козаки збивали труни, а другі копали
братню могилу біля церкви.

Як скінчили забивати труни і викопали брат-
ню могилу, зібрались усі біля церкви і стали
в ряд.

У церкві правив священник Службу Богу. Від-
криті труни лежали на середині церкви. Отаман
зі старшинами в церкві.

Відправлено панахиду і священник у чорній
ризі вийшов на цвинтар. Козаки винесли з цер-
кви труни і поставили їх біля могили. Біля мо-
гили станув сивий отаман зі старшинами, задум-
аний, поважний.

В його очах сльози.

З другого боку стояв священник і селяни з хо-
ругами.

Ударили дзвони і рознеслось могутне: „Віч-
ная пам'ять“.

Отаман підійшов до убитих, виймив червону
китайку та накрив козацькі очі.

Почесна чета віддала три сальви з крісів.

Перший отаман кинув грудку землі у гріб,
а другу мати повстанця-козака. Її піддержували
два козаки.

Отаман довго-довго стояв над могилою та ди-
вився, як падають грудки землі на труни.

Ще того самого дня висипали високу могилу
та поставили на ній дубовий хрест.

На третій день по похоронах, у середу, про-
рвалася через фронт польська бригада уланів
і загостила до нас. Над ранком другого дня
надтягнула піхота.

Ми пішли до отамана й просили, щоби нас
обох і гуцулів відпустив і дав нам посвідчення,
що ми були в його загоні. Отаман видав нам по-
свідчення.

Ми пішли в напрямі Фастова, сіли на поїзд
і поїхали до Винниці.

Козаки по статуту генуезських кольоній

(Докінчення).

Написав: Д-р иж. Федорів.

Крім цих видів утримання, генуезські козаки мали доходи від здобичі. Вони займалися добичництвом на суші. Глава 66-та кн. I. трактує про це спеціально; там говориться, що коли станеться так, що буде взята козаками на суші добича, яка складається з річей, волів або іншої худоби відбитої у татар, яких би то не було — ніхто не сміє і думати брати частину цієї добичі або худоби, навпаки, така добича мусить бути недоторканою і ті, хто її взяли самі, або перехватили, мають на неї повне право і п. Консул мусить таких козаків оргузіїв і всіх перехватуючих підтримувати, давати їм допомогу та оказувати покровительство.

Добичництво взагалі тоді складало законний спосіб екзистенції та добування засобів і Статут крім добичництва сухопутного, яке він не лише визнає, а й підтримує, знає ще й про морське каперське зарядження галер, галіот та фуст, з виконанням деяких правил; від морської каперської добичі половина йшла на Громаду; сухопутну ж добичу розділювано так: 1/4 консулеві, а решта пополовині, себто: 3/8 громаді, а 3/8 козакам. При поділі „дувану“ у наших козаків так само частина йшла Отаманові, частина — Війську, а решта — товариству, ще у XVII—XVIII в. Ясно, що при такій кількості козачої добичі, яка припадала Генуезцям, була рація підтримувати цей козачий промисл.

Вже той факт, що сухопутна добича мала походити від грабування татар, говорить про те, що генуезські козаки не були татарами, але вони, як побачимо далі, також не були і музулманами й місцевими мешканцями.

Кафа фактично здобула повну незалежність від хана й вела кілька разів дуже успішні війни з ханом. Відношення генуезців до татар було дуже зле.

Глава 47-а каже: приймаючи на увагу, що з братського приятельства та звязків громадян Кафи, або частини їх, з ханом кримським або його підданими та васалами, виникають великі шкоди та витрати для м. Кафи та Генуезської Громади, зокрема тому, що мешканці одержуючи дарунки від хана та його підданців передають всякі таємниці — постановляємо, зазначаємо та підтверджуємо, щоб ніхто з мешканців обох полів, якого би він не був звання, не смів надалі ані сам, ані через інших, брати подарунків. Ані приймати татарина до дому, ані давати помешкання у гостинниці, під пенею від 25 до 100 сомів. Половина пені належить тому, що доніс, імя якого заховувати в секреті, а друга половина й подарунок належать громаді.

Другим параграфом заборонялося навіть говорити з послами татар у місті й поза містом, поки вони не побували в Консуля.

Навіть сталі мешканці Кафи музулманської віри „сарацини“, яких багато мешкало у Кафі, як каже Статут, „у більшій частині найбільш

вороги християнської віри — не сміли і не думали мати яку небудь зброю для нападу або захисту“. § 2 казав, що „турки та інші сарацини, що приїздять морем, не мають права вивантажувати жадної зброї“.

Одним словом лише християни мали право носити зброю та користуватися повними правами громадянина. Громадянство ж було набути легко: по главі 72-ій „мешканці Кафи, коли прожили рік у городі, або передмістях, зі своїми родинами „мусять рахуватися Генуезцями, а не Канлюками“ і судити їх є обовязаний Консуль, а не тудун Канлюцький (чужинецький), який очевидно виконував суд в імени хана.

Таким чином виходить, що козаки оргузії не були татарами, ані музулманами і не підлягали юрисдикції ханській.

Скоріш усього вони були християнами, людьми вільними, цілком незалежними, ба навіть і не слугами чіїми будь — все це є і істотна ознака нашого вільного козацтва.

Служба їх була добровільна, головно конвойна і по охороні найважливіших пунктів оборони, добичництво було їх законним засобом до наживи. Це все характерні риси і прикмети, які є істотними як службовому нашому козацтву так і вільному.

Що-до народности їх — можна лише догадуватися, що вони могли бути з „Черкасів“, гірського населення Передкавказзя, яке в ті часи було християнським, могли бути і з бродячого вільного руського елементу чорноморсько-азовських степів, Дону та Придніпров'я, який залишався там і за часів татарського панування, бо знаємо, що р. 1475 Генуезці наймали Українців з Правобережжя на службу.

Майже напевно можна сказати, що козаки були на генуезській службі вже і у XIV ст., бо статут 1448 р., який складався від р. 1413 у доповнення та зміну ряду часткових статутів, яких було багато поміж р. р. 1344—1413, не є цілком повний, він робить вражіння розвиваючого та закріплюючого деякі попередні постанови, зокрема щодо козаків оргузіїв, їх служби та утримання.

Ці оргузії могли бути з населення Казахії, тому і носили назву „cosachi horgusii“ подібно ж ми знаємо з літопису, що князь Федір Дмитрієвич в році 1062 звав до себе на допомогу до Галичини армян козохацьких „cosochacenses“ але це могла бути і інша людність, до якої приміювалася назва татарської легкої кінноти — козаків.

Слід ще вказати, що у статуті р. 1316-го у Кафі згадується про православні руські церкви „Rossorum“, що вказує на присутність там української людности, бо у європейців Московщина ще дуже довгий час не носила назву Росії. Як на аналогію зі словянщиною можна вказати на святкування у Кафі дня 24-го червня — Івана

Купала, коли роблено ілюмінацію, палили вогні і смоляні бочки.

Святий Іван Предтеча користувався великою пошаною у козаків Запорозьких та Донських, у останніх їх відозвах та грамотах XVII в. він часто фігурує як один з патронів, коли козаків закликають „постояти за престол Предотечев“. Добута в Тані-Азові чудотворна ікона св. Івана з датою 683 року була найголовнішою святинєю Донців, яка переховувалася ще і у XVIII ст. у їх головному городку Черкаському.

На Дону ж молодим козачатам по досягненню трьох років підстригали чуба по козацькому, їх садовили на коня, батько одягав на його шаблю і віз до церкви служити молебн св. Іванові.

В Січі Запорозькій день 24-го червня грав теж значну роллю — в Новій Січі в цей день робили літні вибори курінної старшини, другі в році — після 1-го січня.

Взагалі в праві та звичаях нашого вільного козацтва ми находимо дуже багато спільних рис, які приписуються козацтву татарському і які зустрічаємо у козаків на службі Генуї. Це однаково відноситься як до козаків Запорозьких так і до Донських.

Запорожжа та Дін з давних давен були дуже міцно звязані поміж собою. Запорожська легенда про розселення козацтва з Дніпра на Дін та до Сибіру була жива ще у 1840-х р. у козаків задунайських, нам її переказав запорожець Корж у „Устному пов'їствованні“. Сформування донського Низу з головним їх містом Черкаськом цілком зобовязано козакам запорожським.

Причинилися до цієї традиції і безпереривний звязок походження Донців від Черкасів, а Запорожців від Черкасів та Хозар.

Традиція хозарського походження зазначена навіть у Запорозькій Конституції 1709 р. (при обранні Орлика на гетьмана).

Можливо, що це все лише моменти та похибки, засновані лиш на спільности згуку слів козак — черкес; скоріше, що тут грало роллю бажання відокремити себе від решти маси люду руського та російського, але в кожному разі ці переконання були певними як на Донщині так і в Запорожжі ще в 60-х роках минулого століття.

Хозарська традиція запорожського походження чомусь зовсім оминається, але для нас є дуже характерною хозарська традиція у Генуезців, яка звязувала імя бувшої хозарської імперії з територіями, що їх пізніше захопили Генуезці на Чорному морі.

Цілком можливо, що цей звязок Генуезців з Хозарією був перенесений через козаків-оргузіїв і до нашого Вільного Козацтва, властиво Запорозького. Воно тим більше могло мати місце, що ми маємо прямі свідцтва про подорож генуїських громадян та урядових осіб в спра-

вах торговельних та службових через Дніпрові перевози на землях Запорожжа.

Шлях з Криму до Львова та Зах. Європи проходив по землях Низових та Болоховських.

На Правобережжю ж вербували на генуїську службу вільницю місцеву для боротьби з Турками. Сюди ж відноситься і передання Запорожців про великий генуїський город Білозерку, напроти Бузулуцької Січі за Дніпром, який був зруйнований ханом Мамаєм десь у другій половині XIV стол.; Запорожці звідти добували мармур та камінь для своїх будівель.

Ми вже вказували на звязок слова оргузіїв з узами-торками та берендеями (чорними клобуками), що безслідно ростилися в населенні україно-козацьких земель.

В генуїські часи XIV—XV ст. жадних узів та хозар вже не було, але історична традиція могла ще бути значно свіжою і легко могла перенестися на тодішнє козацтво. Таким чином під категорію казаків-оргузіїв однаково можна підвести як козаків-черкесів, мешканців Кубанського кавказського Передгір'я, так і Русь Степову кровно звязану з чорноклобуцькою та черкаською людністю; тим більше, що вже Донцям кінця XIV ст. у переданнях про Куликовську битву 1380 р. придається імя козак, а передтим вживається воно і на українській болоховщині.

Взагалі дозапорозький період Півдня, чорноморської України, уявляється нам в історії темним проваллям, яке потребує ще багато освітлення, саме як і початок козацтва.

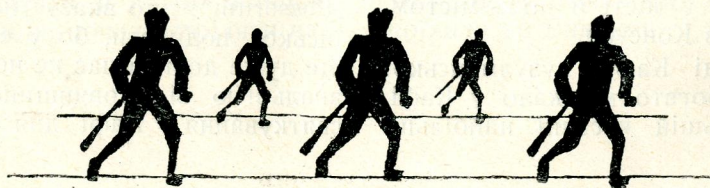
В кожному разі, якби не бувало, але статут генуїських кольоній кидає світло на положення Вільного Козацтва в першій половині XV ст., коли ще про його нічого не було чути у староруських джерелах та документах.

В історії Вільного Козацтва є ще досить таких незаповнених проривів, котрі лише з великими труднощами, користуючися методами подробиць та історичних пережитків, можна потрохи заповнювати.

Одним з них є дослідження козацтва болоховського, нащадків западної людности часів татарських. З ними свого часу воював князь Данило Галицький і вже значно підніше чуємо про них як про козаків болоховських, коли згадується про них в історичних документах запорожських козаків XVII та XVIII ст. ст.

Лише тоді будемо мати повну картину нашого Вільного Козацтва, в історичній перспективі та відкинемо навязаний на нього одіум походження від втікачів та ріжних пройдисвітів.

Новіші козацькі дослідження вже тепер показують наочно, що Вільне Козацтво з давних давен перебувало на своїх родових теренах, на яких воно пізніше будувало своє самостійне державне життя.

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратувє Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній молочарський промисл під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною молочарською організацією, якою є Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“ поратувє Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної організації може нанести більше шкоди як пожитку.

Звертайтесь за порадою і вказівками на адресу **„МАСЛОСОЮЗ“** Львів, Бартоша Гловацького 23, Телефон 43-86 і 81-04. або до Відділів „Маслосоюзу“; Стрий, Шевченка 5, тел. 26. — Станиславів, Собіського 24, тел. 654. Перемишль, Косцюшка 3, тел. 340. — Самбір, Косцюшка 11а, тел. 43. — Коломия, Косцюшка 11, тел. 38. — Дрогобич, Пілсудського 14, тел. 285. — Тернопіль, Міцкевича 41, тел. 234. — Луцьк, Ягайлонська 25, тел. 239. — Катовиці, Шопена 11, Бельск, 3-го мая 1а. —:—:—:—:—

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„З — И — З“

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів. ::::::::::::::

ЧВЕРТЬРІЧНА ПЕРЕДПЛАТА ЗОЛ. 3.—

Адреса: „З И З“, Львів, вулиця Зіморовича ч. 3.

ЗНИЖЕНА ПЕРЕДПЛАТА!

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

КНИЖКОВІ ПРЕМІЇ!

„ДЗВОНИ“: ОРЕНТУЄ читачів в сучасних українських та європейських літературних, наукових та мистецьких напрямках і ЯВЛЯЄТЬСЯ необхідним підручником біжучої української літератури та науки.

ПЕРЕДПЛАТА: Квартально зол. 4.50, піврічно зол. 9.—, річно зол. 18.—. Окрема книжка коштує лиш зол. 1.80.

Адреса: „Д З В О Н И“, Львів, вул. Японська ч. 7. II пов.

ЗНИЖЕННЯ ПЕРЕДПЛАТИ!

КНИЖКОВІ ПРЕМІЇ!

1933. рік це шестий рік видання „КООПЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛИКИ“ одинокого у нас економічно-суспільного місячника, що виходить під ред. д-ра К. Коберського накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив.

Кожний точний передплатник К. Р. одержить за 1933. рік премії.

- 1) Книжку про те „ЯК БОРОЛИСЯ ПОЛЯКИ ЗА СВОЄ ІСНУВАННЯ В ПОЗНАЧЦІНІ“ на 4 арк. друку, котра буде виходити, як $\frac{1}{2}$ аркушевий додаток до кожного числа „Кооперативної Республіки“;
- 2) книжку проф. Шарля Жіда „ПРОГРАМА КООПЕРАТИЗМУ“ на 10 арк. друку за половину ціни (прибл. 2 зол.);
- 3) книжки з видань РСУК, як ДАРОВУ ПРЕМІЮ по виборі передплатника у вартості до 2 зол.

Передплата за „КООПЕРАТИВНУ РЕСПУБЛІКУ“ в 1933. р. знижена і виносить всього 12 зол. (за 12 чисел по 40 сторінок друку).

Кооперативні робітники, студіююча молодь і селяне дістануть „Кооп. Республіку“ за 8 зол., якщо заплатять повну передплату за рік до кінця червня 1933. Сплачувати можна ратами.

Адреса: Львів, вулиця Міцкевича 12. — РСУК.

Гроші надсилати чеками РСУК з допискою на „Кооперативну Республіку“. Чеки є у всіх кооперативах

Кожна солідна Кооператива мусить мати „Кооперативну Республіку“!
Не можна звати себе освіченим кооператором, не читаючи „Кооперативної Республіки“

Мистецьке
виконання
у 12-ти
кольорах
в прегар-
ній оправі
висилає на
замовлен-
ня Видав-
нича Кооп.
Ч. Калина
Львів,
Зіморовича 3.

Портрет
геть. І. МАЗЕПИ,
Кисти арт.
В. Дядиню-
ка прикра-
са кожної
хати і уста-
нови, узви-
чайній о-
праві 2 зл.,
в кращій
2·50 зл. без
о п р а в и
1 зл.

У наших руках розвій рідного промислу!
ПАЛЕРЦІ і ТУТКИ повноватки

„КАЛИНА“

є найздоровші і з найкращого сирівця

ЛИТАЙТЕ У КОЖНІЙ ТРАФІЦІ!